

SOSYOLOJİNİN DOĞUŞUNA DEVRİMİN ETKİSİ: ENDÜSTRİ VE FRANSIZ DEVRİMLERİ*

The Effect Of Revolutions On The Nature Of Sociology: Industrial And French Revolutions

İlyas Sucu

ORCID: 0000-0003-0506-5690/Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 18 Mayıs 2019

Düzeltilme tarihi: 24 Mayıs 2019

Kabul tarihi: 27 Mayıs 2019

Anahtar Kelimeler:

Endüstri Devrimi, Fransız Devrimi, Sosyoloji, 19. Yüzyıl.

ÖZ

Sosyoloji, başka birçok disiplinde görülmeyecek bir biçimde kendi doğuş bağlamını konu edinen bir bilimdir. Sosyolojinin bir bilim olarak ortaya çıktığı zaman/mekân ile toplumsal şartlar, sosyoloji disiplini için aynı zamanda bir çalışma alanıdır. Sosyolojinin doğuş bağlamını çalışmak, bir yandan sosyolojinin kendisi üzerine düşünmesini sağlarken diğer taraftan da bu bağlamın anlaşılması, sosyolojinin kimliği ile sosyolojiye yüklenen misyonu açığa çıkarır. 19. yüzyılda ve Batı Avrupa'da, özelden Fransa'da bir bilim dalı olarak kurulan sosyoloji, doğal olarak 19. ve bir önceki yüzyıldaki gelişmelere yakından kayıtlıdır. Bu zaman diliminde Batı Avrupa'daki gelişmeler ise en nihayetinde iki temel olayla, Endüstri ve Fransız devrimleriyle ve bu devrimlerin sarsıcı etki ve sonuçlarıyla bir izaha kavuşabilir. Her iki devrim de etki ve sonuçları itibarıyla Avrupa'yla sınırlı kalmamış, tüm dünya siyaset, ekonomi ve toplumlarını kısa zamanda farklılaştırmıştır. Dolayısıyla sosyoloji daha ilk günden Avrupa'da her iki devrimin yol açtığı sorunlara bağlı ve bu sorunlara bir çözüm getirebileceği yönündeki iddiasıyla bir bilim şeklinde ortaya çıkmıştır.

ARTICLE INFO

Article history:

Received 918May 2019

Received in revised form 24 May 2019

Accepted 27 May 2019

Keywords:

Industrial Revolution, French Revolution, Sociology, 19. Century.

ABSTRACT

Sociology is a science that deals with its own nativity in a way not seen in many other disciplines. The time / place and social conditions in which sociology emerges as a science is also a field of study for the discipline of sociology. The study of the birth of sociology, on the one hand, allows sociology to reflect on itself, while on the other hand, the understanding of this context reveals the identity of sociology and the mission imposed on sociology. Sociology, which was founded in the 19th century and in Western Europe as a discipline in France in particular, is naturally registered in the 19th and the previous century. Sociology, founded in the 19th century and in Western Europe as a discipline in France in particular, is naturally related to developments in the 19th and the previous century. Developments in Western Europe during this time period can finally be clarified by two basic events, the Industrial and French revolutions and the disruptive effects and consequences of these revolutions. Both revolutions did not remain limited to Europe in terms of their impacts and consequences, they changed the world politics, economy and societies in a short period. So sociology has emerged from the first day as a science with the claim that it is connected to the problems caused by both revolutions in Europe and that it can bring a solution to these problems.

* * Bu metin, yazarın, *Türk Sosyoloji Tarihinde 'Sosyal Bilim' Ekolü* başlıklı, H. Bayram Kaçmazoğlu'nun danışmanlığında hazırlamış olduğu ve *Prens Sabahaddin* isimli kitaplaştırılan doktora tezinin, kitaba alınmayan bölümlerinin yeniden ele alınarak düzenlenmesinden oluşturulmuştur.

Sorumlu yazar/Corresponding author.

e-posta: ilyas.sucu@omu.edu.tr.

Giriş

Sosyoloji, kendisine konu aldığı toplumlar gibi tarih içinde oluşmuş bir bilgi sistemidir. Bu nedenle sosyoloji kendi doğuş ve gelişme koşullarından yakından etkilenmiştir. Sosyolojik bilgiler, ancak kendi tarihleri ile olan ilişkileri içinde bir anlam kazanabilir (Sezer, 2006a: 24). Sosyoloji gibi kendisine toplum olaylarını konu alan bir bilimin neden 19. yüzyılda ortaya çıktığı ile ilgili çeşitli görüşler mevcuttur. Bunlardan en çok bilineni, bilimlerin gelişmesi süreçlerini tamamlamaları ile toplum olaylarının içerisinde değerlendirildiği felsefenin olgunlaşmasıyla toplum biliminin felsefeden ayrışmasıdır. Bu açıklamayı en özel biçimde sosyolojinin kurucusu unvanını elinde bulunduran Comte'ta (1964-68: 213-258) görmekteyiz. Fakat bizim sosyolojinin doğuşu problemi ile ilgili olarak ele alacağımız temel yorum; sosyolojinin 19. yüzyılda ve Batı Avrupa'da ortaya çıkışının rastlantı olmadığı, aynı zamanda bilimlerdeki doğal gelişmelerin de sonucu olmadığı, tamamen 19. yüzyıl Batı Avrupa'sının içinde bulunduğu tarihsel ve toplumsal koşulların bir sonucu olarak ve bilinçli bir şekilde imal edildiğidir. Bu tarihsel ve toplumsal koşulların en belirleyicileri ise Endüstri Devrimi ile Fransız Devrimi'dir. İlki endüstrinin kapitalist bir niteliğe bürünmesidir, diğeri ise kapitalist endüstrinin siyasi bir sonucu ve zorunlu toplumsal kurum ve ilişkilerin inşa sürecidir. Sosyolojinin doğuşunu yakından kayıtlayan diğer tüm süreçler (bilimsel gelişmeler, kentleşme vb.) bu iki temel olayın etrafındaki gelişmelerdir. Şimdi sosyolojinin doğuşunu ve kimliğini yakından kayıtlayan bu olayları yakından inceleyelim.

Endüstri Devrimi

Endüstri Devrimi, üzerine çokça tartışılan ve birçok olayı açıklamak için başvurulan bir olaydır. Ancak Endüstri Devrimi'nden ne anlaşılacağı konusunun aynı ölçüde aydınlığa kavuşmuş olup olmadığı tartışmalıdır. Çoğu konuyu açıklamak için referans olarak kullanılmasına karşın endüstrinin kendisi açıklanmaya muhtaçtır (Sezer ve Diğerleri, 2001: 55-6). Endüstri/endüstrileşme dar anlamıyla mal üretiminde makine kullanımına geçilmesi veya milli gelir içerisinde endüstri kesiminin payının belli bir orana erişmesiyle; endüstri olgusu geniş anlamda Endüstri Devrimi ile birlikte oluşan ve ülkelerin ekonomik, sosyal ve siyasal alanda uğradıkları değişim ve dönüşümleri ifade eder. Marshall'ın (2009: 195) belirttiğine göre endüstrileşmenin makul bir görüş birliğiyle elde edilmiş tipik özellikleri şunlardır: İş bölümü, kültürel rasyonalizasyon, fabrika sistemi ve makineleşme, problem çözmede evrensel düzeyde bilimsel yöntemlerin uygulanması, zaman disiplini ve ertelenmiş doyum, bürokrasi ve kurullarla idare ile toplumsal ve coğrafi bakımdan mobil bir işgücüdür. Burada dikkat çeken husus, bu sayılan maddelerin biri ya da hepsinin kapitalist endüstrinin olması için gerekli bileşenler mi yoksa kapitalist endüstrileşmesinin sonrasında gelişen süreçler mi olduğudur. İkinci iddia bizim için daha anlamlı ve kuşatıcıdır ve bu bölüm boyunca sık sık tartışacağımız bir yorumdur.

19. yüzyılda ortaya çıkan yeni toplum tipi öncelikle "endüstri toplumu" olarak tanıtılmaktadır. Endüstri toplumu ile ilgili birçok tanım vardır. Halen sıklıkla kullanılan kapitalist toplum, çağdaş toplum, gelişmiş toplum ve modern toplum gibi terimler, aynı zamanda endüstri toplumu anlamına da gelmektedir. Endüstri toplumu ile ilgili tanımların ortak noktası, üretim ve üretimle ilgili istihdam, sermaye, iş bölümü, ücretli çalışma, fabrika üretimi, kentleşme ve sosyal sınıflaşma konularıyla ilgili olmalarıdır (Duran, 2002: 11). Endüstri toplumunun belli özellikleri vardır. 19. yüzyılda çok geniş bir üretim düzeni ve olanağı ortaya çıkmıştır. İkincisi çok geniş kitleler bu yeni toplumda yer almaya başlamıştır. Batı için Orta Çağ'ın sınırlı toplum yapısından, geniş kitleleri kendi bünyesinde eritebilen bir toplum yapısına geçiş ve bunun çeşitli biçimlerde gerçekleşmesi söz konusudur. Endüstri toplumları bu nedenle şehir uygarlıkları olarak tanıtılmıştır. Bununla bağlantılı olarak yeni toplumda sonradan 19. yüzyıla damgasını vuracak işçi yoğunlaşması görülmektedir. Bu özellikleriyle yeni toplumun Orta Çağ toplumundan ayrıldığı görüşü savunulmuş ve endüstri toplumu adı verilen bu toplum, feodal toplumdan tamamen zıt özelliklerle tanımlanmıştır (Sezer ve Diğerleri, 2001: 25).

Raynolds L.G.'un (Ekin, 1987: 32-33) endüstri toplumunun ortak özellikleri diye belirttiği hususları sıralamak endüstri toplumunun daha iyi kavranmasına katkı sunabilir: İstihdamın imalat, yapı, kamu hizmetleri ve hizmet sektörlerinde yoğunlaştığı, işgücünün yüksek derecede eğitim alarak uzmanlaştığı ve çok farklı alanlarda çalıştığı, işçi başına yoğun sermaye ve gelişmiş teknoloji ünitelerinin

gerekli olduğu, üretim ünitelerinin büyük hacimli ve kapital-yoğun teknolojilere dayandığı, çalışmanın ücretli, bağımlı ve iş gören dışında tespit edilen ölçülere (bürokratik kurallara) göre yürütüldüğü, işçiler ile iş sahiplerinin karşıt gruplar halinde örgütlendiği, istihdam garantisinin mevcut bulunmadığı, güvensiz ve hareketli gelişmiş bir emek piyasasının mevcut bulunduğu toplum, endüstri toplumdur.

Tanımlamalardan ve ortak özelliklerden de anlaşılacağı gibi Endüstri Devrimi yalnızca iktisadi büyümenin hız kazanması değil, iktisadi ve toplumsal dönüşüm nedeniyle ve bunun sayesinde iktisadi büyümenin hız kazanmasıdır. Bu değişim ve dönüşüm Yakın Çağ'ı başlatacak kadar etkilidir. Hatta Endüstri Devrimi, insanlık tarihinde "Tarım Devrimi" olarak nitelendirilen ve insanın, avcılık ve toplayıcılıktan çiftçi ve çoban topluluklarına dönüşümünden sonra belki de ondan çok daha devrimsel bir değişim/dönüşümdür. Çünkü Endüstri Devrimi yalnız başına bir iktisadi değişim değil; sosyo-kültürel yapıyı oluşturan temel kurumları, aileyi, ahlaki değerleri, siyaseti, eğitimi, toplumsal ilişki biçimlerini temelden sarsmış ve bir önceki toplum biçiminden tamamen farklılaştırarak yeni ve özgün bir toplum örgütlenmesi meydana getirmiştir.

Burada cevap verilmesi gereken soru Endüstri Devrimi'nin neden 18. yüzyılın sonunda ve Batı Avrupa'da, İngiltere'de olduğudur. Hobsbawm'a (2008a: 34) göre 16. yüzyıla gelindiğinde dünyanın herhangi bir yerinde bir sanayi devrimi olacaksa, bunun Avrupa ekonomisi sınırları içinde olacağı belirgindir. Burada soru, İngiltere'nin nasıl olup da ilk dünya atölyesi durumuna geldiği ve İngiltere'nin bu hamlesinin neden daha önce değil de, 18. yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıktığıdır.

18. ve 19. yüzyıllarda, Endüstri Devrimi olarak adlandırılan ekonomik, siyasal ve sosyal dönüşüm; endüstri kavramının taşıdığı anlam dikkate alındığında insanlık tarihi içerisinde, ilk defa meydana gelen bir dönüşüm değildir. Neolitik, Bronz ve Demir çağlar olarak isimlendirilen dönemlerde; insanların hayvanları ehlileştirdiği, zirai ürün yetiştirdiği, bronz madeni üretmek için kimya ve fizik bilgisi ile karmaşık teknik süreçler kullandığı, hammadde kaynaklarını bulmak ve bir araya getirmek için ticaret yaptığı, çeşitli alanlarda iş birliğine ve iş bölümüne gittiği ve önemli bazı uygarlıklar meydana getirdiği arkeolojik ve antropolojik araştırmaların sonucunda tespit edilmiştir. Her bir "çağ"ın, 18. yüzyılda meydana gelen Endüstri Devrimi ile kıyaslanabilecek önem ve biçimde ve aynı etkide bir ekonomik devrimi mevcuttur (Childe, 2006: 31-33). Dolayısıyla endüstriyel anlamda etkinlik ve dönüşümlerin tümü tarihin bir dönemindeki bir sıçrama değil, bilginin birikimli olarak ilerlemesiyle mümkün ve anlamlıdır. Bugün modern endüstriyel üretim biçiminin kullandığı birçok yöntem, öz itibarıyla örneklerini insanlığın ilk yıllarındaki saf uygulamalardan almıştır. O halde sorulması gereken soru şudur; insanoğlu, endüstriyel yenilik ve dönüşümlerle dolu bir tarihi icat edip geride bırakmışsa, niçin 18. ve 19. yüzyıllarda Batı Avrupa ve peyklerinde meydana gelen değişime "Endüstri Devrimi" denmiştir? (Duran, 2002: 17).

18. ve 19. yüzyıllarda meydana gelen ve Endüstri Devrimi olarak adlandırılan bu endüstri, "kapitalist endüstri"dir. Çünkü kapitalizmi başlatan, –daha önce bulunması nedeniyle– endüstri olayının kendisi olamaz. Ancak verilen adlarıyla kapitalizm öncesi ve kapitalist üretim biçimlerini yakından incelediğimiz zaman endüstri olayının ön plana çıkmasına yol açan olayın endüstride oluşan ilişkilerin belli bir tarihte toplumda egemen ilişkiler niteliğini kazanması olduğu açıkça görülür. Bir toplumdaki egemen ilişkilerse toplumların tanımlanmasında başrolü oynayan, gelişmelere yön veren ilişkiler olarak tanımlanır (Sezer, 2006b: 72-73). Bilindiği üzere Endüstri Devrimi'nden sonra gerek insan gerekse toplumu tanımlayan temel etmen endüstri olmuştur. İnsanın sırf çalışma ve endüstriye katkısı esas alınarak değerlendirmeye tabi tutulması, Endüstri Devrimi'nden sonra başlamıştır. İnsanlık tarihi içinde üretim, tüketim ve bölüşüm konuları, hiçbir zaman endüstri toplumlarında olduğu kadar yoğun tartışılan ideolojik bir değere sahip olmamıştır (Duran, 2002: 15). Yine bugün yaygın görüşe göre toplumları değerlendirmede tek bir ölçüt vardır: Bu ölçüt, söz konusu edilecek herhangi bir toplumun, belli dönem ve tarihte endüstri devrimini gerçekleştirmiş ya da gerçekleştirmemiş olmasıdır. Günümüzde toplumlar arası farklılaşmalar değişik görünüş ve biçim kazanmış olsalar bile bu farklılaşmaların son çizgide hâlâ "kapitalizme değişik tarihlerde geçiş" ve "kapitalizmde değişik hızla gelişme" kuramlarıyla açıklanabileceği savunulmaktadır. Bu türden açıklamalar Sezer'in (2006b: 68) ifadesiyle, konunun Batı'nın dünya görüşüne uygun biçimde ele alınışından başka bir şey değildir. Bütün

bu açıklamalarda toplumların gelişmelerinde endüstri devrimi ve kapitalizm mutlaka sonunda ulaşılabilecek, kaçınılmaz bir amaç olarak tanıtılmaktadır.

Tekrar asıl soruya dönecek olursak, Endüstri Devrimi neden 18. yüzyılın sonunda ve İngiltere’de ortaya çıkmıştır? Yine insanlık tarihi endüstriyel yenilik ve dönüşümlerle dolu bir tarihi geride bırakmışsa bu olay neden Endüstri Devrimi olarak adlandırılmıştır?

Öncelikle bu devrimin; dünyanın herhangi bir yerinde değil de Avrupa ekonomisi sınırları içerisinde olduğunun açıklığa kavuşturulması zaruridir. Bunun açıklanması bu devrimin neden şimdi olduğunu daha çok anlaşılır kılar. Sanayi Devrimi’ne yol açtığı iddia edilen iklim koşulları, coğrafya ve doğal kaynakların dağılımı gibi faktörlerin kendi başlarına, ancak belli bir iktisadi, toplumsal ve kurumsal çerçeve içinde etkide buldukları açıktır (Hobsbawm, 2008a: 35). Aksi halde bu coğrafi temelli bakış, İngiltere’nin kömür rezervlerine sahip oluşu, denize yakınlık vb. gibi avantajlarının İngiltere’de endüstrinin gelişmesinin ana nedeni olarak kabul görmesine yol açar. Oysa böyle bir açıklama kömür rezervi bakımından daha zengin olan diğer bölgelerin (örneğin Rusya’nın) neden bu endüstri hamlesini gerçekleştiremediklerini ve yine bir deniz imparatorluğu olabilecek kadar denizlere hâkim Osmanlı İmparatorluğu’nun nasıl olup da endüstrileşemediğini açıklayamaz. Dolayısıyla sadece dış faktörlere/coğrafyaya dayalı açıklamalara itibar edilemez.

Aynı şekilde Endüstri Devrimi’ni tarihsel rastlantılarla açıklama çabaları da vardır. Bu dönemlerdeki hızlı nüfus artışı, tarımdaki anlayışın değişmesi, uzun mesafeli ticaretin gelişmesi, 17. yüzyıldaki bilimsel devrim, ulaşım alanındaki yeni gelişmeler vb. gibi nedenlerle Endüstri Devrimi’nin ortaya çıktığını ifade eden anlayışlar da yanlış olmamakla birlikte eksiktir. Eksiklikleri ise bu sayılan nedenler gibi bir nedenin eksikliği şeklinde değil, bu sayılanların da temel nedeni olabilecek bir belirtecin eksikliğidir. Bu belirteç ise aşağıda daha ayrıntılı bir şekilde ele alınacak olan Batı çözümüdür.

Bu açıklamalardan en çok akla yatkın görüneni; I. Wallerstein, F. Braudel, H. Pirenne, K. Polanyi, M. Weber ve A. Smith gibi çok sayıda tarihçi ve sosyal teorisyenin de kapitalist endüstrinin ortaya çıkışının anahtarı olarak gördükleri, “ticaretin doğması, para ilişkilerinin ve değişimin yaygınlaşması”dır. Örneğin Paul Sweezy’ye göre “*kullanım için üretim yapan eski feodal sistemin yanı başında, değişim için bir üretim sistemi ortaya çıkaran yaratıcı güç ancak uzun mesafeli ticaret*” olabilir (Mooers, 2000: 16). Yine H. Pirenne’ye (2005) göre kapitalist endüstrinin ortaya çıkışı 11. yüzyıldan sonra Batı’da ticaretin canlanmaya başlamasıyla birebir ilişkilidir. Fakat kapitalist endüstriyi sadece ticaretin gelişmesinin bir sonraki merhalesi olarak tanımlamak Sezer’in de dikkat çektiği gibi, dönemin en önemli ticaret merkezi olan İstanbul’un neden bu gelişmelerin dışında kaldığını bize açıklayamaz. Oysa bilinen 16. yüzyıldan sonra dünya ticaretinin Osmanlı’nın egemenliği altındaki Akdeniz’den Atlas Okyanusu’na; İngiltere, Portekiz ve İspanya kıyılarına kaymış olduğudur.

Yine Protestan Reformu’nun Endüstri Devrimi’ne yol açtığını savunan düşünceler de mevcuttur. Bilindiği gibi sosyolojinin önemli kurucularından ve Batı’da ortaya çıkan yeni düzenin temel savunucularından biri olan Weber, Protestanlıktan yola çıkarak kapitalizmi ve onun kaynağındaki sermaye birikimini açıklamaya çalışmıştır. Endüstrinin ve kapitalizmin bütün evrensellik iddialarına karşılık ancak Batı’da belli ülkelerde ortaya çıkması bununla açıklanmaktadır (Sezer-Eğribel-Özcan, 2005: 289). Fakat Protestanlığa geçen tüm bölgelerin sanayi devriminin öncüsü olduğu hiçbir zaman söylenemez ve çok belirgin bir örnek vermek gerekirse Hollanda’nın Katolikliği sürdüren bölümü (Belçika) Protestanlığa geçen bölümünden (Hollanda) daha önce sanayileşmiştir (Hobsbawm, 2008a: 35). Fakat yine de bu yeni ahlak anlayışının etkisi yadsınamaz. Batı Avrupa’nın önde gelen kapitalist merkezleri İngiltere, İskoçya, Hollanda, hemen hepsi de, Kalvinizmi ülkelerinin birincil mezhebi yapmışlardır (McNeil, 1998: 494). Fakat W. W. Rostow’un (1966: 48) belirttiği gibi iktisadi gelişmede öncü elit rolünü oynamış bir dünyada bütün ağırlığı John Calvin’e¹ vermek doğru olmaz. Üstelik kâr

¹ John Calvin (1509–1564), Fransız din reformcusu ve Kalvenizm’in kurucusu. Calvin’in, keşiş Protestanlığının iç disiplini ve ağır çalışmaya önem vermesi ve servet sahibi olmanın utanç verici bir şey olmadığı yönündeki düşünceleri ile modern kapitalizm arasında ilişki kurulmuş ve bu tarikatın kapitalizme yol açan temel anlayışlardan biri olduğu iddia edilmiştir. Kapitalist zihniyet ile Protestanlık arasındaki ilişkiye ilk dikkat çeken kişi

arttırma faaliyetlerine tesir eden dini ve sair kıymetlere fazla yer vermek, bu önemli hadisenin izahına yeterli bir sosyolojik temel teşkil edemez. Rostow'a göre sadece uygun bir kıymet sistemi değil fakat ondan daha ileride şu iki şartın gerçekleşmesi ancak kapitalizmin varlığını temellendirir: Birincisi, bu yeni sınıf (burjuva), kendisini kudret ve itibara götürecektir yolların geleneğe dayanan cemiyet tarafından tıkanıldığını hissetmeli; ikinci olarak da geleneğe dayanan cemiyet, kendi mensuplarının geleneğe uyacak yerde maddi başarı aramasına imkân verecek kadar yumuşak/zayıf olmalıdır. Protestan ahlakının belki de tek önemli katkısı Jean Baecher'in (1994: 107) deyimiyle burjuvalara yaşam tarzlarının meşru olduğu duygusunu aşlamış olmasıdır. Dolayısıyla dini algılayış ve yaşayıştaki değişimin endüstriye yol açtığı görüşü de tek nedenli bir açıklama olması nedeniyle doyurucu değildir. Hatta Hıristiyanlıktaki bu değişim/dönüşümü; Hıristiyanlığın, Batı'nın yeni koşullar karşısında aldığı biçime uygun olarak örgütlenmesi olarak okumak da mümkündür.

Endüstri Devrimi'ni sonradan ortaya çıkan sonuçlarıyla veya Batı toplumlarının belli bir dönemde kazandığı görüntüyle açıklamak yerine bu devrimin tarih içine yerleştirilmesi ve hangi tarihi gelişmenin ürünü olduğunu açıklamak asıl yapılması gerekendir (Sezer ve Diğerleri, 2001: 25). Böyle bir açıklama bize Endüstri Devrimi'nin, Batı'nın tek başına gerçekleştirdiği bir olay olmak yerine toplumlar arası ilişkilerin bir sonucu olduğunu gösterecektir. Yukarıdaki açıklamaların ortak noktası, Endüstri Devrimi'ni sadece Batı'nın tarihi koşulları içerisinde anlama çabasında olmalarıdır. Böylesi açıklamalar toplumlar arası ilişkilerin, gelişmelerin ana nedeni olduğunu görmezden gelen açıklamalardır.

Endüstri Devrimi'ne yol açan koşulları tarihte ne kadar geri götürebileceğimiz, çözümlemeye ne zaman başlayacağımız önemli bir sorundur. Hobsbawm'ın (2008b: 11) haklı olarak sorduğu gibi bir çözümlemecinin tarihte ne kadar geriye gitmesi gerekir? 17. yüzyıl ortasındaki İngiliz Devrimi'ne mi, Reformasyon'a mı, Avrupa'nın dünyayı askeri yoldan fethinin ve sömürgeler kurmasının başlangıç tarihini oluşturan 16. yüzyılın başına mı, hatta daha öncesine mi?

Bizim kabul ettiğimiz ve çalışmamızı üzerinde kurduğumuz yorum, Batı'daki bu temel değişim/dönüşümün 16. yüzyılın başlarına kadar geriye götürülebileceği ve yine bu değişim/dönüşümün ancak toplumlar arası ilişkilerle (temelde Doğu-Batı ilişki ve çatışmasıyla) açıklanabileceğidir.² 16. yüzyılın başı yani 1500'ler, aslında tarihte Yeni Çağ'ın başlangıcı olarak kabul edilir. 1453'te İstanbul'un fethi bir çağı kapatmış ve yeni bir çağı açmıştır. Yine 1492'de, coğrafi keşifler ve yeni ticaret yollarının bulunması da yaygın olarak yeni bir çağın başlangıcı kabul edilir. 1500 yılı –her ne kadar bu tarihin hiçbir belirleyici olayı olmasa da– hem yüzyılın dönümü olması hem de Yeni Çağ'ı sabit bir olayla başlatmaya bağlı olmaksızın izah etme imkânı vermesi açısından burada, Yeni Çağ'ın başlangıcı olarak ele alınacaktır. *Dünya Tarihi* isimli hacimli çalışmada W. McNeill de (1998: 459)

Max Weber'dir. Bu konu ile ilgili olarak Weber'in (2011) *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhunu* isimli eserine bakılabilir.

² Baykan Sezer Türk toplumunu, tarihini, gerçeğini ve sorunlarını geliştirdiği Doğu-Batı çatışması teorisi ışığında değerlendirmiştir. Doğu-Batı çatışması hem tarihin bütünlüğünü kavramamızı ve hem de bu bütünlük içinde kendi farklı kimliğimize ve sözumüze sahip çıkmamızı sağlayan bir teoridir. Sezer'e göre toplumların birbirleriyle karşılaşmaları ve karşılıklı kurdukları ilişkiler toplum farklılaşmalarının ve tarihin temelini oluşturur. Tarih boyunca toplumlara ve onların gelişmesine toplumlar arası ilişkiler yön vermiştir. Doğu'nun zenginlik üreticisi olması ve Doğu önüne en geniş bir örgütlenmeyle (Yunanlılıkla) çıkanın Batı olması nedeniyle Doğu-Batı ilişkilerinin ayrı bir yeri ve önemi vardır. Toplum gelişmelerinin kaynağında toplumlar arası ilişkilerin bulunması, bu ilişkilerin denetimini ele geçirme ve çaba ve çekişmesi Doğu-Batı ilişkilerinin Doğu-Batı çatışmasına dönüşmesine yol açmıştır. Doğu-Batı çatışmasının tarihi Yunanlılıkla başlar. Batının uygarlığa katılışı Yunan'la gerçekleşmiştir. Ancak Yunan hiçbir şekilde kendi olanaklarının ve gücünün sonucu tarihe katılmamıştır. Bu katılım, geleneksel üretici Doğu merkezleriyle ilişkinin bir sonucudur. Yunan-Pers mücadelesi ve Roma egemenliğinden Haçlı savaşlarına, coğrafi keşifler ve geleneksel sömürgecilik çağından 19. yüzyıl Batı egemenliğine ve 20. yüzyıldan günümüze gelinceye kadar tarihin asıl gövdesi Doğu-Batı çatışmasının başlıca tezahürlerine konu olmuştur. Bu kuram, dünya tarihi kronolojisi içinde yer alan toplumlar arası olayların birbiriyle neden sonuç ilişkisi içinde bütünlüklü açıklanmasına dayanır.

Avrupa tarihi için, Yeni Çağ'la kendisinden önceki dönemleri birbirlerinden ayıran sınır taşı olmaya 1500 yılının daha uygun olduğunu belirtir. Ona göre bu sınır, özellikle Reform akımının hemen ardından gelen büyük buluşların, can çekişen Orta Çağ Avrupa'sına öldürücü vuruşu yaptıkları ve az çok kararlı yeni düşünce ve davranış biçimlerine ulaşmak yolunda bir buçuk yüzyıl sürecek çığınca bir çabanın başladığı Avrupa tarihi için en uygun tarihi sınırdır.

Endüstri Devrimi'ni hazırlayan koşulların 16. yüzyılın hemen başlarında oluşmaya başlamış olması tesadüfi değildir. Bu dönem Batı'nın Doğu karşısında yeni olanaklara sahip olduğu bir dönemin başlangıcıdır. Özellikle 16. ve 17. yüzyıllar kapitalizmin merkantilist denilen aşamasında önemli bir dönemdir. Tabii olarak bu dönemin anlaşılması için Yeni Çağ öncesi Avrupa'sının, yani Orta Çağ Avrupa'sının toplum örgütlenmesine bakmak gerekecektir. Ancak bu şekilde Yeni Çağ ve sonrası dönem daha iyi anlaşılabilir.

Aslında Batı'da Orta Çağ'a ilişkin açıklama ve değerlendirmeler doğrusal bir seyir göstermemektedirler. Orta Çağ "karanlık çağı" olarak tanımlandığı gibi, Batı'nın Yeni Çağ sonrası kazandığı yeni kimliğin temellerinin atıldığı bir dönem olarak da değerlendirilmektedir (Coşkun, 1997: 124).³ Batı, 19. yüzyıla kadar ve özellikle Aydınlanma ile birlikte Orta Çağ'ı mahkûm eden bir anlayışa sahiptir. Hatta Rönesans'ta Batı, bu karanlık çağı atlayarak kendisini antik Yunan ve Roma'nın devamı ve varisi sayar.⁴ Fakat 19. yüzyılla birlikte Batı, dünya egemenliğini ele geçirdikten sonra, Yeni Çağ'ı ve yeni gelişmeleri yine kendisiyle açıklama tasası taşımaya başlamıştır. Çünkü Batı kendi gelişmesini ve kurduğu yeni egemenlik ilişkilerini Batı dışı bir kaynakla, örneğin sömürgeyle, açıklamak istememektedir. Bu nedenle Orta Çağ artık bir karanlık çağ değil, Batı'nın içten içe kendi kozasını ördüğü çağ olarak tanımlanacaktır (Coşkun, 1997: 124). Nitekim Robert Brenner, kapitalizmin doğuşunun, kökleri İngiliz aristokrasinin çok eski erklerine uzanan, özünde lord-merkezli bir inisiyatif olduğunu ileri sürerken, Perry Anderson ise Avrupa'da mutlakçılığın doğuşuyla ilgili incelemesinde, Batı Avrupa'nın feodal gelişmesini ayırt edici kılan üstyapısal özelliklere belli bir ağırlık tanır. Anderson, Avrupa'da kapitalizme benzersiz bir geçişi mümkün kılan şeyin, antikite ve feodalizmin sıralanışı olduğuna inanmaktadır. Bu bakış açısına göre özelde Roma hukuk geleneği ile kentli yurttaşlık kavramları, mutlakçı devletlerin ortaya çıkışında ve kapitalizme geçişte eşit değerde görülmektedir (Mooers, 2000: 55-56). Bu ve benzer açıklamalar 19. yüzyıl çıkışıdır, açıklamaların temel gerekçesi de, Batı'yı sadece kendisiyle açıklama çabasıdır.

Orta Çağ Avrupa'sının toplum örgütlenmesi bilindiği gibi feodalizmdir. Feodalizm ise üretimin küçük birimler içerisinde örgütlenmesidir. Bu sadece üretim değil savunmayı da amaçlayan bir örgütlenmedir. Çünkü Batı bu dönemde barbar akınları ve Doğu taarruzu karşısında yok olma sınırındadır. Güneyde Sarazen saldırıları, kuzey ve batıda Norman saldırılarıyla –ki buna 10. yüzyılın başında Macarların süvari akınları da eklenmiştir– tehdit edilen insanlar için korunma, birincil önceliktir. Dolayısıyla korunmak için bu dönemde Batı Avrupa, feodal büyük lordlarca kendi insanlarına barınak üzere yaptırılan müstahkem şatolarla dolmuştur (Pirene, 2005: 53). Bu nedenle Feodalist toplumsal örgütlenme, Orta Çağ'da Avrupa'nın Doğu'ya, Batı dışı dünyaya karşı edindiği bir tutumdur. Batı-dışı halkların amansız saldırısı karşısında üretimin parçalanması ve aynı tehlike karşısında Batı'nın kimliğini koruyabilmesi için Batı'nın takındığı tavidir. Orta Çağ'da dini taassubun bu derece ileride olması ve dini hoşgörüsüzlük, ancak bu şekilde bir anlam kazanır (Sezer, 1997: 60-62). Bu dönemde Batı'nın askeri düzeyde korumasını feodal asilzadeler üstlenirken, Batı birliğinin ve bilincinin savunulması da Hıristiyanlığa düşmüştür. Orta Çağ'da Batı'nın varlığını sürdürmesini temin görevi bu iki odak üzerinde toplanmıştır. Bütünüyle varlığını yitirmek tehlikesine karşı belli bir düzeyde

³ Konu ile ilgili olarak yine Jean Gimpel'in (2004) *Orta Çağ'da Endüstri Devrimi* eserine bakılabilir. Yazar burada, günümüzün teknolojiye bağımlı toplum yapısının temellerinin Rönesans ya da İngiliz Endüstri döneminde değil, Orta Çağ'da atıldığını, modern bilimin temelini de bu dönemde şekillendiğini detaylı bir şekilde ifade etmiştir. Bu ve benzer çalışmaların temel savı, Batı'nın kendi toplumsal sürekliliği içerisinde geliştiği ve kapitalist döneme ulaştığıdır.

⁴ "Yeniden Doğuş" anlamındaki Rönesans, Batı ile klasik antikite arasındaki bağın Orta Çağ atlanarak yeniden kurulması demektir.

Batı varlığının sürdürülmesi görevini üstlenmiş bu kesitler, sonradan bu rolleri dolayısıyla övülmüş; bu dönemde feodal asilzadelerin ve kilisenin yokluğunda Batı'nın da yok olabileceği yönünde görüşler ileri sürülmüştür (Coşkun, 1997: 127; Baecher, 1994: 1001). Özellikle Kilise, feodal düzende Batı'nın birliği için hayati bir rol oynamıştır. Paylaşılacak zenginliğin sınırlı olması ve koruma görevinin genişlemesine olanak olmaması nedenleriyle Batı'nın birliğini düşünsel düzeyde ruhban sınıfı üstlenmiştir. Ruhban sınıfı ideolojik planda Batı birliğini korurken, siyasi açıdan Roma örgütlenmesinin bir örneğini oluşturmaya çalışmıştır. Batı siyasi açıdan Roma'yı örgütleyemese de kilise temelinde Roma'yı örgütlemeye çalışacaktır (Sezer ve Diğerleri, 2001: 49). Orta Çağ'ın bu güç koşulları altında Batı'nın benliğini koruma tasası, din konusunda iki önemli olaya neden olmuştur. İlk olarak Orta Çağ dönemi ruhban sınıfı, sürekli olarak ve bıkmadan tek bir tema işlemiştir: O da, Batılının kutsal bir birliğin üyesi olduğu, dağılmaması gerektiği ve sonuçta Tanrı'nın sevgili kulları olan Hıristiyanların galip geleceğidir. İkinci olay ise, Batı kilisesinde görülen katı, acımasız hoşgörüsüzlüktür. Yabancıya karşı tedbirli olabilmek için Orta Çağ'da Avrupa, gerektiğinde kendi öz unsurlarını dahi yıkmaktan çekinmemiş ve her yerde engizisyon mahkemeleri kurup işletmiştir (Sezer, 2011: 89). Coşkun'un (1997: 128) Wells'ten aktardığı "*Keşifler ve Hıristiyan misyonerleri tarafından muhafaza edilmeseydi Latin kültürü⁵ belki tamamen unutulabilirdi*" cümlesi, kilisenin bu çağdaki fonksiyonunu anlamak için önemlidir.

Bu kısa açıklamalardan da anlaşılacağı gibi Feodalizm, Batı'nın kendi dinamikleri ya da çelişkileri ile oluşmuş bir örgütlenme değil, Batı'nın Batı dışı toplumlarla kurduğu daha doğrusu kuramadığı ilişkiler neticesinde meydana gelmiş bir örgütlenmedir. İşte İstanbul'un fethi Batı'da Orta Çağ düzeninin sürmesine izin veren bu koşulların sonu olmuştur. İstanbul'un fethiyle birlikte artık Orta Çağ Feodalizmi, mevcut toplum örgütlenmesini sürdürmeyeceğini anladığından, sıkıştığı mekândan ve zamandan bir çözüm arayışına yönelmiştir. Mevcut toplum yapılanmasını sürdürmemesinin en önemli gerekçelerinden biri, İstanbul'un fethinde görüldüğü üzere artık büyük toplarla birlikte feodal toplumun temel imgesi olarak hafızalarda yer eden şatoların yıkılabileceğinin görülmesidir. Bu durum, feodal toplumun küçük birimler şeklindeki örgütlenmesinin sonudur. Çıkış yolunu ise Batı 1492'de Amerika'ya ulaşmasıyla bulmuştur. Aslında Amerika kıtasının ilk defa keşfediliyor olmadığına ve daha önce bazı Müslüman kâşifler tarafından buraların bilindiğine dair iddialar olsa da bunun bir önemi yoktur. Çünkü Amerika'nın Batı için önemi, yeni olanaklar sunmasındadır. Bu açıdan Batı'nın Amerika'ya ulaşması Doğu-Batı çatışması ekseninde, Doğu'nun İstanbul'un fethiyle Batı'yı sürüklediği açmazlara karşı verilmiş cevap olarak görülmeli ve anlaşılmalıdır.

Bu arayışın ürünü olarak Batı'nın Amerika'ya ulaşmasının yanında yeni ticaret yollarının bulunması da, Endüstri Devrimi'ne giden yolda önemli bir gelişme ve nedendir. Çünkü bilindiği üzere ticaret ve endüstri birbirinin tamamlayıcısıdır. Günümüzde endüstri toplumu olarak tanımladığımız ülkelerin ticaretle de ön sırada oldukları bir gerçektir. Fakat burada ince bir ayrıntı vardır: Endüstrinin sonucu olarak gösterilen ticaretin tersine çevrilmesi gereklidir, özellikle de Endüstri Devrimi öncesi koşullar için. Çünkü ileride de göreceğimiz gibi ticaret, endüstrinin öncelikli şartıdır ve ticaret kapitalizminden sonra ancak bir endüstri kapitalizminden bahsedilebilir. Ticaret yollarının kontrolünü elinde tutmak demek dünya siyasetine yön vermek demektir. Osmanlı İmparatorluğu yüzyıllardır bu kontrolü elinde tutmakta ve Doğu'nun Batı karşısında savunusunu üstlenmektedir. Fakat coğrafi keşiflerle birlikte Batı, mevcut/bilinen ticaret yolları dışında yeni yollar bulma ve Osmanlı ile temas etmeden Doğu'ya ulaşma imkânı elde etmiştir.⁶

Yeni Dünya'nın yeniden keşfi ve sömürülmesi ile yeni ticaret yollarının keşfi ve kullanılması, Batı'da ve Doğu-Batı ilişkilerinde yeni gelişmelere yol açmıştır. Bu gelişmelerin belki de en önemlisi, Doğu karşısında tek çözüm yolunun Feodalizm olmadığına ve dolayısıyla Feodalizmin tartışılmaya başlanması ile yükselen bir kentli sınıf/burjuvanın varlığının kabulü ve feodal-burjuva çatışmasının başlamasıdır. Feodalizmin tartışma konusu edilmeye başlanması ile birlikte Batı'da "reform" akımı

⁵ Ruhban sınıfının soyut ve ölü bir dil olan Latinceyi kullanmalarını da Batı'nın bu parçalanmışlıkta kimliğini korumaya dönük bir çabası olarak görmek mümkündür.

⁶ Kanuni Sultan Süleyman döneminde (1520–1566) Osmanlı donanmasının Hint okyanusunda olması bu açıdan şaşırtıcı değildir.

başlatılmıştır. Tartışmayı geniş kitlelere açmak ve herkesin kendi başının çaresine bakmasını sağlamak için dinde milli dillerin kullanılması önerilmiş ve giderek Batı'da milliyetçilik akımları güçlenmeye başlamıştır (Sezer, 1997: 62).⁷ Yine ana uğraşları ticaret olan burjuvalar ise bu yeni dönemle birlikte Batı'ya zenginlik akışını sağlayan temel sınıf olmuştur. Yeni koşullara ayak uyduramayan ve Batı'nın önüne çıkan bu yeni olanakları değerlendiremeyen feodal beylerin önemli bir kısmı giderek yoksullaşırken, burjuvazi sermaye birikimini gerçekleştirir. Yine aynı nedenler neticesinde feodal düzen içinde kapitalizm gelişip güçlenme olanağı bulmuştur (Kaçmazoğlu, 2010: 15).

Feodal düzendeki feodal/aristokrat/soylu – serf çatışması bu yeni dönemde kendisini feodal-burjuva ya da feodalizm-kapitalizm çekişmesine bırakacaktır. Kapitalizm, Batı'da endüstri devrimi adı altında tanıtılan olaylar sonucunda ortaya çıkan endüstri toplumlarını tanımlayan toplumsal ilişkilerden başka bir şey değildir. Kapitalizm de, feodalizm gibi yalnızca Batı toplumları tarihi ile değil, ancak Doğu-Batı çatışması ile açıklanabilir. Batı toplumlarında ana çatışmanın feodal-serf yerine feodal-burjuva arasında geçmesi ancak bu iki sınıfın Doğu karşısında Batı için bir tutum önerebilmeleri nedeniyledir. Çatışma, bu öneriler arasında ve bu önerilerin benimsetilmesi konusunda olmaktadır. Zenginliğin sömürücü feodaller yerine burjuvalar elinde toplanmış olması, Batı için esas sömürü kaynağının sınıf sömürüsü yerine Doğu soygunu olduğunu da göstermektedir. Burjuva, Doğu üzerinde daha karlı bir soygun önerebildiği için esas Batı zenginliğini elinde toplamış ve kapitalizm, Batı'da egemen olabilmıştır. Kapitalizmin ya da endüstri toplumlarının doğuşunu, açık deniz korsanlığının ve Doğu soygununun dışında açıklama girişimleri de –daha önce de ifade ettiğimiz gibi– bulunmaktadır. Ancak kapitalizmin doğuşunu, söz gelişi yalnızca kentlerde oluşan ticaretle açıklamaya girişmek, o dönemin en önemli ticaret kenti olan İstanbul'un niçin bütün bu gelişmelerin dışında kaldığını anlamamıza olanak vermemektedir. Fakat İstanbul'un yeni gelişmelerin dışında kaldığını, hatta Batı'da uygarlık merkezlerinin Akdeniz bölgesinden Atlas Okyanusu kıyılarına kaydığı bilinen bir gerçektir (Sezer, 1997: 62-64).

Burada yeri gelmişken endüstrileşmenin öncülüğü ve sözcülüğünü yapmış burjuva sınıfını ele almak ve tartışmayı bu zeminde sürdürmek konunun açıklığa kavuşmasına yardımcı olacaktır. Burjuva, Orta Çağ toplum örgütlenmesinde olmayan bir sınıftır. Orta Çağ'ın toplumsal hiyerarşisini sırasıyla aristokratlar (soylular/feodal beyler), din adamları ve köylüler ile serfler oluşturur. Yine sırasıyla birinciler Batı'yı koruma, ikinciler Batı birliğini sürdürme/dua etme, üçüncüler ise Batı'yı doyurmakla görevlidirler. Burjuva, feodal düzenin dışında, hemen yanı başında, *burglarda* yaşayanları tanımlar. Fakat bu sınıf, Yeni Çağ öncesi bir sınıf hüviyetine sahip değildir ve henüz bu isimle anılmamaktadır.

Orta Çağ Avrupa'sında, Bizans ticareti sayesinde kentsel faaliyetin varlığını sürdürdüğü Venedik ve Güney İtalya dışında⁸ hemen her yerde, kentsel faaliyetin ortadan kalkmış olduğu bilinmektedir. Batı kentleri varlıklarını sürdürmelerine rağmen zanaatkâr ve tüccar nüfuslarının büyük bir kısmını ve bununla birlikte Roma'dan arta kalan kentsel örgütlenmelerini de yitirmişlerdir. Kentler bu dönemde her birinde bir piskoposun oturduğu dinsel yönetim merkezlerine dönüşmüştür. Fakat ticaretin canlanışına paralel olarak tüccarlar, sayılarının da artmasıyla birlikte eski kentlerin yanında yeni bir *burg* (kent) kurmaya, *fauborg* ya da *forisburgus* yani bir dış *burg* kurmaya zorlanmışlardır. Böylelikle dinsel kentler ve feodal kalelerin yanında, insanların kendilerini adadıkları ticari toplanma yerleri ortaya çıkmıştır (Pirene, 2005: 52-54; Baecher, 1994: 98). Tüccarların belirli bir yerde toplanmaları, zamanla zanaatkârların da aynı yerlerde toplanmalarına yol açmıştır. Bunun nedeni hem endüstriyel temerküzün de ticari temerküz kadar eski olmasıdır hem de her iki kentsel faaliyetin birbirlerinden bağımsız gelişmesinin söz konusu olamayacağı gerçeğidir.

⁷ Bu açıdan milliyetçilik, Batı'da her merkezin kendi çıkarlarını savunmak için geliştirdiği siyasetin adı olmuştur.

⁸ Orta Çağ'da, ticaret merkezleri konumunda bulunan ve feodal ilişkilerin dışında varlığını sürdüren bazı bağımsız kentler vardır. Bunların en bilinenleri Floransa, Venedik, Cenova, Kuzey Denizi ve Baltık bölgesinin Hanse kentleridir. Yeni Çağ'la birlikte bu kentler, merkantilist ticaretin ana merkezleri konumuna gelmişler, merkantilist dönem sonrasında ise ticaret merkezi İngiltere olmuştur.

İşte burjuvazi, Orta Çağ'ın sonunda Avrupa şehirlerinde yaşayan "özgür insanlar"⁹ topluluğunu ifade eder. Burjuvazi deyimini ilk defa köylüler ile toprak soyluları dışında yer alan ve ayrı bir toplumsal konumu işgal eden şehir sakinleri için kullanılmıştır. Burjuva, bir *burg*'da (kentte) oturan, geçimini bir zanaat ya da ticaretle sağlayan kentlidir. Sezer'in (2005: 389-390) belirttiğine göre burjuva terimi, toplumun ana sınıfları içinde konumunun belirsizliği nedeniyle "serbest meslek sahipleri" ile eş anlamlı kullanılmıştır. Bu insanlar genellikle tüccar, esnaf, zanaatkâr, banker gibi *varlıklı kentlilerden* oluşan *girişimcilerdir*. Bu dönemden itibaren burjuvalar, belli bir mal varlığı ile şehir çevresinde belli haklara sahip bir sınıfı tanımlamak için kullanılmıştır. Burjuvazinin gücü kalıtsal değildir; gücü, toprak dışı mülkiyet ile parasal zenginlikten almaktadır. Bu açıdan burjuvaları tanımlayan temel özellik, sermayeye ve üretim araçlarının mülkiyetine sahip olmalarıdır. Yeni Çağ'la ve yeni koşullarla birlikte ortaya çıkması elbette tesadüf değildir. Burjuva sınıfı, Batı'nın dünyaya açılması ve sömürüsüyle birlikte, Batı'ya akan zenginliğin gerçek mimarları olmuşlardır. Feodal düzenin sınırlı üretim çerçevesi dışında ilişkiler geliştirmiş, bunun için eski düzenin ayrıcalıklı sınıflarına (soylulara, kiliseye) karşı özgürlükler elde etmek için kimi zaman açıkça mücadele vermiş kimi zaman da uzlaşarak belli ayrıcalıklar elde etmişlerdir.

Demek ki yeni düzen öncelikle tüccarlar ve bu tüccarların toplanma merkezleri olarak modern kentlerin doğmasıyla şekillenmeye başlamıştır. Bu durum tabii olarak geleneksel dünyada tüccarlara karşı olan algının değişmeye başlaması demektir. Bilindiği üzere geleneksel dünyada tüccarlar, hiçbir şey üretmemeleri ve toplumsal faaliyetlere ancak küçük bir katkılarının olması nedeniyle ve yine bir aracı olarak yakın zamana kadar sadece çok küçük seçkinler grubunun taleplerine cevap vermelerinden dolayı değersiz addedilmişlerdir. Bu nedenle tüccarlar halkın gözünde bir asalak, seçkinlerin gözünde de, gerekli ama alt düzeyde bir varlık olarak görülmüşlerdir. Hatta Bizans İmparatoriçesi Teodora'nın mal yüklü gemisinin Bizans İmparatoru Teofil (829–842) tarafından yakılması, ticaretin bu değersizliğine bir misal olarak anlatıla gelmiştir (Baecher, 1994: 123). Peki, şimdi değişen nedir? Tüccar ve zanaatkârları yeni bir *burgda* toplanmaya ve yeni bir sınıf olmalarına yol açan sebepler nelerdir?

Burjuvazinin hem bir sınıf olarak ortaya çıkışı hem de ilericiliği/öncülüğü Batı'nın belli sorunlarına yanıt getirmesi, Batı'nın karşılaştığı olanakları değerlendirmesi nedeniyledir. Burjuvanın feodal beyleri yerinden etmesi ve Yeni Çağ ve yeni düzenin bayraktarlığını yapması, önerdiği yeni ilişkilerin Batı'ya feodal düzenden daha kârlı olmasıyla ilişkilidir. Burjuva artık varlığını sürdürmesi mümkün olmayan feodalizm yerine Batı'ya yeni bir düzen önermiş (kapitalizm) hem de Batı'nın 1500'den sonra elde ettiği olanakları, zenginliği¹⁰ sermayeye dönüştürerek (Endüstri Devrimi) Batı'ya dünya egemenliğinin kapılarını açmıştır. Bu süreç tabii ki hemen olup biten bir şey değildir. 16. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar süren oldukça sancılı bir süreçtir.

Açıkça görülen husus, endüstrinin temeli olan sermayenin Batı'da burjuvalar eliyle oluşturulması ve bu sermayenin kaynağının da Doğu ve Yeni Dünya sömürüsüne, buralardaki zenginliğin ele geçirilip Batı'ya aktarılışına dayanmasıdır. Buraya kadar özetlemeye çalıştığımız, Batı'daki zenginlik birikiminin kaynağının ne olduğudur. Ancak Batı'ya akan bu zenginlik yeni sorunlara neden olmuştur. Birincisi, Batı bu zenginlik akışını sürekli kılama sorunu ile karşılaşmıştır. Zenginlik akışını sürekli kılamadığı sürece Batı üstünlüğü geçici bir üstünlük olmaktan öteye geçemeyecektir. İkincisi, Batı bu zenginliği kullanabilme sorunu ile karşılaşmıştır. Söz konusu dönemde Batı toplum yapısı en az olanaklarla geçinme düzeni üzerine kuruludur. Bu akan zenginliği feodal düzen ve ilişkiler içinde değerlendirebilme olanağı bulunmamaktadır (Sezer ve Diğerleri, 2001: 29). Zenginlik ise toplumsal ilişkilerin dile getirilişinden başka bir şey değildir ve ancak toplumsal ilişkiler içinde bir anlam taşıyabilir. Batı'ya akan bu zenginliğin toplumsallaştırılması, topluma kazandırılması gereklidir (Sezer, 1994: 135). Bu nedenle Batı, kendi toplum yapısını (feodal) ve ilişkilerini değiştirme ihtiyacı duyacaktır.

⁹ Özgür insandan kastedilen feodal ilişkilerin dışında, kentte yaşayan insandır.

¹⁰ Her zenginlik sermaye değildir. Tarihte efsanevi zenginlikler bulunmaktadır. Darius'un hazinesi, Roma'da birikmiş zenginlik, Doğu'da Hint racalarının, Abbasi hilafeti sırasında Bağdat'ın zenginliği bilinen örneklerdir. Zenginliğin sermayeye dönüşmesi ise ancak belli koşullar altında gerçekleşmiştir (Sezer-Eğribel-Özcan, 2005: 391).

Batı'da toplum, kendi ürünü olmadığı için bu zenginliği değerlendirmekte güçlük çekmiştir. Bu nedenle de zenginliğin toplumsallaşması ya da sermayeye dönüşmesi gereği yeni bir toplum tipini, endüstri toplumunu ortaya çıkarmıştır.

İşte Endüstri Devrimi, Batı'ya akan bu zenginliği hem sürekli kılmamanın hem de bu zenginliği toplumsal ilişkiler içine katmanın adı olmuştur. Bu ifadeyi biraz daha açmak gerekecektir. Şöyle ki Batı, 16. yüzyıldan sonra elde ettiği yeni olanakları sürekli kılmak için endüstri çözümünü bulmuştur. Endüstri Devrimi'ne kadar Batı'nın yaptığı dış talan/yağma/sömürünün Batı'ya aktarılışındır. Fakat Endüstri Devrimi ile birlikte Batı bir anlamda üretimin sorumluluğunu¹¹ alarak eldeki zenginliği sermayeye dönüştürmüş ve bu sayede zenginlik akışını sürekli hale getirmiştir. Böylece Batı'da merkantilist dönemde biriken zenginlik sermayeye dönüşerek sürekli hale gelmiş ayrıca yine bu sermayenin kapitalist endüstriyi ve toplumu meydana getirmesiyle de bu zenginlik toplumsal dolaşıma girmiştir.

Burada yeri gelmişken hemen ifade etmek gerekir ki Batı; Endüstri Devrimi'ni yaptığı için dışa açılmış, endüstriye pazar bulma gayesiyle Batı dışına yönelmiş değildir. Aksine Batı, dışa açıldığı, dış soyguna başladığı için ve bu soygunu toplumsallaştırabilmek gayesiyle Endüstri Devrimi'ni yapmak zorunda kalmıştır. Dışa açılmak endüstrinin sonucu değil, sebebidir. Dolayısıyla endüstri, dış ilişkilerde kazanılan olanak ve başarıların toplumsallaştırılması olayıdır (Sezer ve Diğerleri, 2001: 59). Bu bakış açısından hareketle Endüstri Devrimi'ni Batı yayımlacılığının kaynağı olarak göstermek anlamsızdır. Çünkü Endüstri Devrimi tam tersine Batı yayımlacılığının sonucu olarak meydana gelmiştir. Hatta Endüstri Devrimi'ni feodal düzenin bir çelişkisi olarak değerlendirmek de, feodalizmin bir iç dinamiğinin ürünü olarak görmek de aynı derecede anlamsızdır. Çünkü endüstrinin kendisi ve ortaya çıkardığı endüstriyel/kapitalist toplum, feodal düzenin dışında, onun yanında gelişmiştir. Bu konuda bize ışık tutacak temel tez, endüstrinin yeni bir sınıf olan burjuvaların elinde, *burglarda* –yani şimdiki kentlerde– gelişmiş olmasıdır. Fransız Devrimi'ne kadar eski (feodalizm) ve yeni (kapitalizm) düzenin yan yana olduğu bilinmektedir. Fransız Devrimi'yle artık Batı, eski düzeni tasfiye etmiş ve yeni düzeni tek düzen olarak kabul etmiştir.

Burjuvazi Endüstri Devrimi ile birlikte sadece eldeki zenginliği değerlendirecek bir çözüm üretmemiş aynı zamanda Yeni Çağ'la birlikte var olan ek bir nüfus sorununu da çözüme kavuşturmuştur. Batı'da Endüstri Devrimi öncesi dönemde ve çoğunlukla gittikçe büyüyen kentlerde feodal ilişkilerin dışına çıkmış ek bir nüfus vardır. Endüstri Devrimi ile birlikte Batı'daki bu ek nüfus emek gücüne dönüşmüş bu sayede hem bu ek nüfus endüstriyle birlikte topluma katılırken hem de kapitalizmin zorunlu önkoşulu meydana gelmiş olur. Çünkü Ernesto Laclau'unun da (Mooers, 2000: 35) belirttiği gibi kapitalizm, *“zorunlu önkoşulu doğrudan üreticinin üretim araçlarının sahipliğini yitirmesi olan, özgür işçinin emek gücünü satmasıyla oluşan temel ekonomik ilişki”* ile tanımlanır.

Şimdiye kadar tartışıklarımızı toparlayacak olursak Batı endüstri toplumlarını açıklayan üç önemli koşul vardır (Sezer, 1997: 65-66):

1. Zenginlik Birikimi: Yeni Çağ'ın merkantilist döneminde, Endüstri Devrimi öncesi Batı Avrupa'da büyük bir zenginlik birikimine tanık olduğunu ve zenginlik birikiminin geleneksel Batı kaynakları ile açıklayabilmek olanağının olmadığını ifade etmiştik. Tekrar edelim; zenginlik kaynağı Doğu soygunu ve yeni ticaret yollarıdır. Fakat Doğu soygunu, Batı'nın zaten özünde bulunmaktadır. Bu durumda Endüstri Devrimi'ne yol açan yenilik nedir? Buna verilecek en anlamlı cevap, yeni ticaret yollarının Batı'ya yeni Doğu uygarlıklarını, Batı soygununa karşı dirençli olmayan ülkeleri tanıtmış olmasıdır. Bugün Amerika ve Avustralya yerli halkları Batı tarafından bire kadar kırılmış¹² ve bu ülkeler

¹¹ Batı'da üretimin sorumluluğunu ilk üstlenen toplum Amerika'dır. Yağmalanacak altın kaynağı bittikten sonra, Amerika'da pamuk üretilip Batı'ya aktarılmıştır. Bu olay bize hem pamuğa beyaz altın denmesinin sebebinin hem de Amerika'nın yeni düzendeki yer ve önemini belirtir (Sezer, 1997: 61).

¹² Ülkelerinde Müslümanlara (Endülüs Emevileri'ne) karşı yürüttükleri siyaseti denizaşırı ülkelerde de uygulamaya kalkışan ilk sömürgeci güçler İspanyol ve Portekizler, Amerika kıtasında büyük bir katliama girişmişlerdir. Yine aynı siyasetin sonucu olarak tüm Hıristiyanlaştırma ancak Katolik İspanya ve Portekiz'in Güney

Batı'nın sınırları içerisine dâhil olmuşlardır. Yine Batı, kendisine karşı direnci zayıf olan Uzakdoğu'nun büyük zenginliklerini de talanla birlikte Batı'ya aktarmıştır.

2. Biriken Zenginliğin Batı'da Sermaye Birikimine Dönüşmesi: Zenginlik, kendi başına var olmayan ve ancak toplum ilişkileri içinde anlamını bulan bir kavramdır. Yeni Çağ'la birlikte toplanmaya başlanan zenginlik, Batı'da önemli yerleri bulunmayan kişilerin elindeydi. Bu kişilerin ellerindeki zenginlikleri değerlendirebilmek için toplumsal ilişkiler ağına sokmak isteyecekleri kuşkusuzdu. Bu işin en kestirme yolu, soyluluk unvanları satın alarak ya da soylularla yapılacak evliliklerle eldeki zenginliği Batı'nın kurulu düzeni içine sokmaktır. Bu durum kesin bir çözüm yolu olmayınca zenginliğin değerlendirilebilmesi için toplumda yeni ilişkiler gerekliliği ortaya çıkmıştır. Önce bu yeni ilişkilerin siyasi iktidarla desteklenmesi zorunluluğu bulunmaktadır. Bu da ancak burjuvazinin Batı'ya eski düzenden daha geniş olanaklar getirdiğini kanıtlanması ile mümkün olabilecektir. Burjuvazi bir yanda Batı adına dünya egemenliğini geliştirerek ve öte yanda Batı'nın elinde bulunan yeni gücü en iyi biçimde değerlendirerek (Endüstri Devrimi ile) Batı'ya gerekli güvenceyi vermeye çalışmıştır.

3. Özgür İşçi Emeğinin Kendisini Piyasaya Sunması: Batı toplumlarındaki bu gelişmeler bazı çözümlere yol açmıştır. Önce feodalizm, artık Doğu karşısında tek olası tutum olmaktan çıktığı gibi Batı için en elverişli olanı da değildir. Halkı toprağa bağlamak ve şatolar çevresinde belli sayıda kişinin beslenmesini sağlamak, yeni koşullara karşılık vermekten uzaktır. Feodal Batı'nın dışında yeni bir Batı kurulmaktadır. Feodal düzen içine katılmamış kişiler de artık çok büyük tehlikelerle karşılaşmadan yaşamlarını sürdürmeye başlamışlardır. Batı'da iş peşinde koşan geçim kaygısında büyük bir kalabalığın ortaya çıkması yalnızca feodal düzenin gevşemesiyle açıklanamaz. Burjuvazinin çözümü ile birlikte Batı'da ek bir nüfus olarak ortada olan, feodal düzen dışında yaşayan bir nüfusun Batı'ya katılması mümkün olmuştur.

Endüstri Devrimi, terimi ilk kez kullanan Arnold Toynbee'ye göre ilk defa 1750–1850 arasında İngiltere'de gerçekleşmiştir. Freyer'e göre ise Endüstri Devrimi ilk olarak, Orta İngiltere, İskoçya, Doğu Fransa ve Ren Bölgesi gibi Batı Avrupa ülkelerinin kömür ve maden bölgelerinde meydana gelmiştir (Freyer, 1968: 8). Her ne kadar ilk kez İngiltere'de gelişmiş olsa da kapitalist endüstri, ulusal sınırların dışında da etkisini süratle hissettirmiştir.

Endüstri Devrimi, aslında bir başlangıcı ve bir sonu olan bir olay değildir. Ne zaman tamamlandığını sormak saçmadır; çünkü onun özü, o tarihlerden sonra devrimci değişimin bir kural halini almasıyla tanımlanır. Hâlâ da sürmektedir ve nereden bakılırsa bakılsın Endüstri Devrimi, en azından tarımın ve kentlerin icadından bu yana dünya tarihinde gerçekleşmiş en önemli olaydır (Hobsbawm, 2008b: 38). Zira dünya tarihinde bütün yeryüzünü kaplamış olan hiçbir hareket olmamıştır. En kuvvetli politika enerjileri (Moğol istilası gibi), hatta büyük dünya dinleri bile (Budizm, Hıristiyanlık) çok geniş alanlara nüfuz etmişler ve bu alanlara izlerini basmışlardır, ama bütün dünyayı kendilerine çekememişlerdir. Endüstri hareketinin bunu yapmış olduğu bugün artık söylenebilir. Bu, bütün yeryüzünün alinyası olmuştur. En uzak bir çiftlikten, en mütevazı ev idaresine kadar, her biri ayrı ayrı dünya ticaretinin, dünya alışverişinin, dünya pazarlarının büyük örgüsü içine kaçınılmaz bir şekilde katılmıştır: Üretici ve tüketici olarak. Endüstri bölgelerinde üretilen kütle halindeki eşya en uzak kulübelere kadar yol bulur, bulamadıkları takdirde, bu yol onlara modern reklam metotlarıyla açılır. Sınırlı, kendi kendine yeter hayat çevreleri sistemi yerine, büyük bir balık ağı gibi, bütün insanları, bütün çalışma usullerini, bütün ihtiyaçları içine alan, evrensel bir bağlantılar sistemi geçmiştir (Freyer, 1968: 6-8).

Endüstri Devrimi'nin 18. yüzyılda ve Batı Avrupa'da gerçekleşmesinin tesadüf olmadığını açıkladık. Aynı şekilde kapitalist endüstrinin ilk olarak İngiltere'de gelişmesi de tesadüf değildir.

Amerika sömürgelerinde görülmektedir. İspanya ve Portekiz'in bu kıyıcılığı ve dinsel katılığı, ancak Batı'nın ilk savunuculuğu üstlenmeleriyle anlaşılabilir. Fakat bu kıyıcılık ve zenginliğin birden talanı, zenginliğin sürdürülmesine engeldir. Oysa yeni koşullara, deniz korsanlığına ve soygunculuğuna dayanan İngiltere ve Hollanda, Batı adına daha iyi bir çözüm getirmişler, Batı dışının yok edilmesi değil, sistemli bir şekilde soyulmasıyla ilgilenmişlerdir (Sezer, 1997: 63).

İngiltere koşulları itibarıyla bu devrimi yapacak tek ülkedir. Yine Hobsbawm'ın (2008a: 33-36) belirttiğine göre İngiltere'de 18. yüzyılda; sanayi öncesi toplumların çoğunu geleneksel koşullar ve faaliyetler içinde hareketsiz bırakan iktisadi, toplumsal ve ideolojik bağlar zayıf ve kolaylıkla koparılabilir durumdadır. Rostow (1966: 31) ise İngiltere'nin devrimdeki öncülüğünü diğer Avrupa ülkeleriyle kıyaslayarak ortaya koymak ister. Ona göre Hollandalıların yurt içinde yeterli hammaddeye sahip olmayışları ve sanayicilerden ziyade sermayedar ve tüccarların bu ülkeye hâkim oluşu; Fransızların ise bir kast cemiyeti gibi hareket ediyor olmaları, Protestanlara kötü muameleleri, iktisadi bir inkılâptan ziyade siyasi/sosyal/dini inkılâplar üzerinde durmaları ve kaynaklarını Avrupa içi savaflara harcamaları, bu ülkelerde sanayi devrimini İngiltere'ye kıyasla geciktirmiştir. Böylece Hollanda'dan daha fazla endüstriyel kaynaklara, Fransa'dan daha çok gemiye ve Protestana sahip olan; 1688'e kadar siyasi, sosyal ve dini inkılâbını yapmış bulunan İngiltere, pamuk sanayi, kömür ve demir teknolojisi, buharlı gemi ve dış ticaret gibi unsurları bir araya getirecek durumdaki yegâne memleket olmuştur. Fakat İngiltere'deki iktisadi gelişmenin başlaması sadece sermaye birikmesi ve ziraat ve sanayideki teknolojik inkişaf değil, aynı zamanda iktisadi modernizmi gayet ciddi ve yüksek seviyeli bir faaliyet telakki eden bir siyasi grubun iktidarda olmasıyla da alakalıdır. Bu durum İngiltere'nin devrimden önce en azından iki yüzyıllık bir iktisadi gelişmenin ardından ve onun hazırladığı temeller üzerinde geliştiğinin göstergesidir. Dolayısıyla İngiltere, endüstrileşmeye/sanayileşmeye, örneğin 19. ve 20. yüzyıl Rusya'sından farklı olarak, hazırlıklı girmiştir.

Endüstrinin varlığı için gereken sermayeye dönüşebilir zenginlik ile özgür emek gücünün kendisini serbest piyasaya sunmasından sonra, bir ülkede sanayileşmenin gelişmesi için üç önemli aracın varlığı gereklidir. Bunlar: İç pazar, dış pazar ve devlettir. İç pazarı büyütme için birincisi, nüfus artışı ve dolayısıyla daha çok ve daha ucuz işgücüyle birlikte daha çok tüketicinin yaratılması gereklidir. İkincisi, insanların para dışı gelirlerden parasal gelirlere kayması ve kişi başına ortalama gelirin arttırılmasıyla birlikte daha iyi bir müşteri kitlesinin yaratılmasıdır. Örneğin endüstrileşmenin bu ilk döneminde birçok İngiliz'in yeni ihtiyaçlar edinmeyi ve yeni beklenti düzeyleri oluşturmayı öğrendikleri, bir yandan insanların üretkenlikleri artarken bir yandan da boş zaman ve tüketimlerini arttırdıkları bilinmektedir.¹³ Üçüncü olarak da eski tür imalat ürünleri veya ithal mallarının sanayi ürünleriyle ikame edilmesi sayılabilir. Bunlar iç pazarı genişleten gelişmelerdir fakat endüstrileşmenin bir devrime dönüştüğü 18. yüzyılın ikinci yarısında bu olağanüstü gelişme potansiyelinin temelinde, ihraç sanayilerinin bir ülkenin iç talebinin mütevazı doğal artış hızına bağımlı olmamaları yatmaktadır. Bu sanayiler, hızlı gelişme yanılması başlıca iki yoldan sağlamışlardır: Bir dizi ülkenin pazarlarını ele geçirerek, savaş ve sömürgeleştirme gibi siyasi ve yarı-siyasi yöntemlerle bazı ülkelerin iç pazarlarındaki rekabeti ortadan kaldırarak. 18. yüzyıl İngiltere'si hem makul ucuzlukta ve basit yeniliklerle üretimini hızla arttırabilen imalatçıları ödüllendiren bir endüstriye hem de büyük oranda tek bir üretici ülkenin (kendisinin) tekelinde bulunan bir dünya pazarına sahiptir (Hobsbawm, 2008a: 39-45; 2008b: 42). İngiltere yine bu dönemde dünya sömürgelerinin büyük bir oranını elinde tutmakta ve bu sömürgelerdeki zenginliği sadece merkantilist dönemdeki gibi yağmalamakla ve talanlamakla yetinmemekte, bizzat yerli halk ya da kölelerle birlikte bir üretim gerçekleştirmektedir. Bu açıdan İngiltere yeterince güçlü bir endüstriye (pamuk endüstrisi)¹⁴ ve rakiplerinin pazarını ele geçirecek kadar saldırgan bir devlete sahiptir. İngiltere pamuklu ihracatının yüzde doksanını, bu şekilde sömürge pazarlarına, daha çok da Afrika'ya yapmıştır. Pamuk, hammaddesini 1790'lara kadar Batı Hint

¹³ Sezer'in (1997: 40-41) belirttiği gibi Batılı bir kişi, topluma bağlılığın bilincini, belli bir üretim birimine işi dolayısıyla katılmakta değil; belli marka, belli çeşit malları yine belli bir birleşim içinde tüketmekle kazanmaktadır. Yine Batı'da tüketim toplumuna yönelme eğiliminin endüstri devriminden önce bulunup bulunmadığı Sezer'e göre mutlaka üzerinde düşünülmesi gereken ilgi çekici bir konudur. Batı'da asalak sınıflar her zaman bulunmuştur ve Batılılığın esas, gerçek sözcülüğünü de bu asalak sınıflar yapmıştır.

¹⁴ Rostow'un (1966: 51) bildirdiğine göre 1781-1791 yılları arasında İngiltere'de pamuk ithali %319,5'ti. İngiltere'de pamuklu dokuma sanayisi en gelişmiş sanayi koluydu ve üretimin büyük bir kısmı ihraç ediliyordu ki bu oran 1820'lerde %60'lardaydı. İç piyasa ile yetinilseydi büyüme olmazdı. Bu iş kolundaki gelişme doğal olarak diğer kolları da özellikle kömür, demir, demiryolu, nakliyatı besliyordu. Demiryolları da kömür, demir ve makine sanayine o da çelik sanayine yol açıyordu.

adalarındaki köle emeğine dayalı plantasyonlarda, bu tarihten sonra ise Amerika'nın güneyindeki yine köle emeğine dayalı plantasyonlardan sağlamıştır (Hobsbawm, 2008a: 54).

İngiltere'nin bu biricik örneğini sergilediği ilk kapitalist endüstri, bu şekilde ortaya çıkmıştır. Bunda İngiltere'nin tarihi ve toplumsal koşulları da yadsınamaz.¹⁵ Özellikle yeni doğan burjuva sınıfı ile feodal beylerin uyumu, tarım devrimini daha erken çağda gerçekleştirerek endüstriye zemin hazırlaması, İngiliz devletinin gelişmekte olan kapitalist sınıfın gereksinimlerine hızlı cevap vermesi gibi etmenler bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Burada belki de İngiltere'yi diğer Avrupa ülkelerinden ayıran en önemli hususiyet Alexis de Tocqueville'nin (2004: 149-169) işaret ettiği gibi feodal sistemin, Avrupa kıtası üstünde yerleşmiş olduğu her yerde kastlara ulaşması, bir tek İngiltere'de aristokraziye dönüşmüş olmasıdır. Orta çağdan itibaren soyluluğun bir kast haline geldiği, yani alâmetifarikasının doğum olduğu bilinen bir gerçektir. İngiltere ise bu dönemde, kast sisteminin değiştirildiği değil de, gerçekten ortadan kaldırılmış olduğu tek ülkedir. Soylular ve soylu olmayanlar bu ülkede aynı işleri beraberce sürdürmekte, aynı meslekleri seçmekte ve çok daha anlamlısı da birbirleriyle evlenmektedirler. En büyük senyörün kızı, bu ülkede daha o zamanlar, hiç utanç duymadan yeni yetme bir adamla hayatını birleştirebilmektedir.¹⁶ Dolayısıyla hem İngiltere'deki orta sınıflar (burjuvalar) aristokraziye savaş açmak şöyle dursun, onunla birleşmiş bir haldedirler hem de yine İngiltere'deki soylu sınıflar diğer Avrupa ülkelerindekinin aksine servetlerini korumakta ve daha çok zenginleşmektedirler. Bu ve benzer gelişmelerle birlikte İngiltere, Marx'ın kapitalizme giden gerçek devrimci yol olarak tanımladığı şeyin en saf örneğini bize sunar.

En belirgin olarak İngiltere Lancashire'de görülen yeni sistem, zamanın gözlemcilerine göre, üç unsurdan oluşmaktadır. Bunlardan birincisi, sanayi nüfusunun, bir yanda kapitalist işverenler, diğer yanda ücret karşılığında sattıkları emek güçlerinden başka hiçbir şeyleri olmayan işçiler olmak üzere ikiye bölünmüş olmasıdır. İkincisi, uzmanlaşmış makinelerle uzmanlaşmış işgücünün bir bileşimi olan ve Dr. Andrew Ure tarafından şu şekilde anlatılan fabrika üretimidir: "*Kesintiye uğramadan, bir ahenk içinde hareket eden... hepsi de kendi işleyişini kendisi düzenleyebilen bir güce tabi olan, çeşitli mekanik ve zihinsel organlardan meydana getirdiği çok büyük bir organizma*". Üçüncüsü ise, ekonominin tümüne –hatta tüm yaşama– kapitalistlerin kâr peşinde koşmalarının ve kâr birikiminin egemen olmasıdır (Hobsbawm, 2008a: 61).

Sonuç olarak Endüstri Devrimi'ni maddi unsurların eşlik ettiği bir zihniyet devrimi ya da geleneksel kıymet sisteminin köklü değişimi olarak ele almak mümkündür. Daha ziyade toprak sahiplerinin ellerinde toplanan asgari tüketim seviyesinin üstünde bulunan gelirin, bu parayı sayfiye evlerine, hizmetçilere, şahsi süse ve mabetlere harcayanlardan ziyade, demiryollarına, okullara ve fabrikalara harcayanların ellerine geçmesi; insanların cemiyet içinde bağlı oldukları klan veya sınıfa hatta sahip oldukları loncaya göre değil, fakat gittikçe ihtisaslaşan bir takım işleri yapabilme kabiliyetine göre değerlendirilmeleri ve hepsinin üstünde, insanın kendi muhitine tabiat tarafından tayin edilen bir faktör olarak değil de üretimi değiştirecek ve bir dereceye kadar gelişmeye imkân verecek şekilde kullanılması mümkün olan bir faktör nazariyle bakması, bu zihniyet değişiminin görüntüleridir (Rostow, 1966: 18).

Şimdi ise Batı'da bu zihniyet değişiminin ana aktörleri olan burjuvaların, toprağa dayanan eski soylu tabakanın elindeki siyasi ve sosyal otoriteyi nasıl aldıkları üzerinde duralım.

Fransız Devrimi

Batı toplumunun geçirdiği değişim/dönüşümün en önemli merhalelerinden birini Endüstri Devrimi oluştururken bir diğerini de Fransız Devrimi oluşturmuştur. Fransız Devrimi aynı zamanda Yeni Çağ'a son veren ve Yakın Çağ'ı başlatan olaydır. Tekrar belirtmekte fayda var: Tüm dünyayı

¹⁵ Bu konuyla ilgili olarak bkz.: Mooers, Colin (200). *Burjuva Avrupa'nın Doğuşu*. Ankara: Dost Kitabevi.

¹⁶ Oysa devrimin ortaya çıkacağı Fransa'da durum tam tersidir. Hem soyluluk bir kasta dönüşmüştür ve dolayısıyla sınıflar arası fark belirginleşmiş ve geçişkenlikler ortadan kalkmıştır. Bu da doğal olarak çatışmayı beraberinde getirecektir. Hem de soyluluk, yeni dönemin şartlarına ayak uyduramadığından yoksullaşmaktadır.

değiştirip/dönüştüren böylesi olaylara küçük ölçekte yaklaşip bir günle sınırlamak konunun anlaşılmasını engeller. Sezer'in (2006c: 59-60) belirttiği gibi, Fransız Devrimi'nin açıklamasını yalnızca 14 Temmuz 1789 günü ile sınırlarsak, devrimin nedeni olarak o gün ortaya çıkan bazı olayları öne çıkarmamız gerekecektir. Birkaç yıl daha geriye gitmek, Fransız monarşisinin açmazları ve kötü yönetimini incelememizi gerektirir. Gerekli zaman dilimini kapsayan bir incelemede ise Fransız Devrimi'ni feodalizmin iç çelişkilerine kadar götürmek mümkün olacaktır.¹⁷ Dolayısıyla Fransız Devrimi'ni, Yeni Çağ'la birlikte Batı'nın yeni olanaklarını çok iyi değerlendiren ve bir çözüm öneren, "eski düzen" içinde ekonomik üstünlüğü ele geçiren, geniş halk kitlelerinin de bilinçli ve örgütlü katılımıyla kendilerine destek verdiği ve Batı içinde yeni rol ve görevi ile bir sınıf görüntüsüne bürünen burjuvazinin, politik iktidarı ele geçirmesi olarak değerlendirmek gerekir. Fransız Devrimi'ni anlamak ve tarih içine yerleştirmek, hem Endüstri Devrimi'ni ve endüstri toplumlarını hem de Batı'nın bu aşamadan sonra dünya egemenliğini nasıl ele geçirdiğini anlamamızı kolaylaştırıcaktır. Bu üç olayı, Endüstri Devrimi, Fransız Devrimi ve her iki devrimin sonucu şekillenen Batı dünya egemenliğini kavramak ve sosyolojiyle bağlantılarını ortaya çıkarmak ise sosyolojinin doğuş bağlamını aydınlatmaya yardımcı olacaktır.

Konumuz açısından önemli olan ve açıklığa kavuşturmak istediğimiz bir husus da şudur ki; endüstri olayının ve Batı yayılcılığının sosyoloji üzerindeki etkisi yadsınamaz olduğu halde bu olayların en geniş bir biçimde yaşandığı İngiltere, neden sosyolojinin gelişmesine öncülük yapmamıştır? Buna karşın özellikle ilk dönemlerinde belli başlı sosyologlar ve sosyoloji akımları neden Fransa'da görülmüş ve uzun süre Fransa bu konuda öncülüğü elinde tutmuştur? Bu sorulara cevap vermek için öncelikle Fransız Devrimi'ni ve devrime giden süreçte Fransa'nın tarihi ve toplumsal koşullarını anlamamız gerekecektir.

18. ve 19. yüzyıl ekonomisinin esas olarak İngiliz Endüstri Devrimi'nin etkisi altında şekillendiğini görmüştük. Diğer taraftan Fransız Devrimi'nden sonra 19. yüzyıl siyaseti ve ideolojisi de Fransızlar tarafından biçimlendirilmiştir. İngiltere, Avrupalı olmayan dünyanın geleneksel ekonomik ve toplumsal yapılarında çatlak açacak ekonomik dinamiti sağlamış, çağın dünyasının demiryolları ve fabrikaları için bir örnek sunmuştur; bununla birlikte Fransa da onun devrimlerini gerçekleştirmiş, ona düşüncelerini vermiştir. O kadar ki üç renkli bayraklar yeni doğan her ulusun amblemi olmuştur. Dünyanın çoğu yerinde liberal ve radikal demokrat siyasetin tartışma konularını ve sözcük dağarcığını Fransa sağlamıştır. Pek çok ülkeye hukuk kurallarını, bilimsel ve teknik örgütlenme modelini ve metrik ölçüm sistemini getirmiştir (Hobsbawm, 2008b: 63).

Fransız Devrimi, başlı başına yalıtılmış bir olgu olmamakla birlikte zamanındaki diğer olaylardan çok daha özlüdür ve bu bakımdan çok daha köklü sonuçlar doğurmuştur. Her şeyden önce, Rusya hariç, Avrupa'nın en güçlü ve en kalabalık devletinde ortaya çıkmıştır. Bu dönemde her beş Avrupalıdan biri Fransız'dır. İkincisi, kendinden önceki ve sonraki devrimler içinde kitlesel nitelikteki tek toplumsal devrimdir ve benzeri herhangi bir başkaldırıdan çok daha radikaldir. Özellikle İngiliz ve Amerikan devrimleriyle kıyaslandığında bu durum açıkça görülmektedir. Üçüncü olarak ise, tüm çağdaş devrimler içinde yalnızca Fransız Devrimi dünyayı kapsama niteliği taşımaktadır. Orduları, dünyayı devrimcileştirmek için yola koyulmuş ve bunu gerçekten yapan fikirleri olmuştur (Hobsbawm, 2008b: 64). Tocqueville (2004: 59), bütün sivil ve siyasal ihtilallerin, içinde kapalı kaldıkları bir vatanı olmasına rağmen Fransız Devrimi'nin kendine özgü bir toprağı olmadığını ifade etmiştir. Bunun da ötesinde Fransız Devrimi'nin etkisi, bir bakıma bütün eski sınırların haritadan silinmesi şeklinde ortaya çıkmıştır. Yasalara, geleneklere, kimliklere ve dile rağmen, insanları yakınlaştırdığı ya da böldüğü, bazen aynı vatanın insanlarını düşman ve yabancıları kıldığı görülmüştür; ya da daha doğrusu bütün tikel ulusallıkların üstünde, bütün uluslardan insanların yurttaşları haline gelebilecekleri ortak bir

¹⁷ Sezer, değişik bir ölçek kullanıldığında sorunların değiştiğini, aynı sorunların farklı anlamlar kazandığını ve farklı çözümleri gerektirdiğini belirtir. Dolayısıyla farklı ölçeklerde sorunun anlamı yalnızca nicelik bakımından değil, nitelik bakımından da önemli bir değişikliğe uğramaktadır. Bu nedenle ele aldığımız konuyu en geniş ölçekle değerlendirmek gerekir.

entelektüel vatan oluşturmuştur. Bu sayılan özellikleri dolayısıyla Fransız Devrimi biriciktir ve türdeşleriyle kıyaslanamaz.

Devrimin fikirleri, Latin Amerika'dan Hindistan'a kadar nerdeyse tüm dünyayı etkisi altına almıştır. Osmanlı özelinde de durum aynıdır. Batı'nın Osmanlı savunusu altındaki İslam dünyasına ilk gelişi devrimden hemen sonra 1798'de Napoleon'la olmuştur. Bu ise Batı'yla sıcak temas kurmakta olan ilk toplumları Mısır ve Osmanlı örneğinde gördüğümüz gibi Batılılaşmaya zorlayan temel nedenler arasında en önemlilerindendir. Hatta Bernard Lewis (2004: 41) Fransız Devrimi'ni, "*Batı Hıristiyan dünyasının, İslam dünyası üzerinde herhangi gerçek bir etkiye sahip olan ilk büyük fikir hareketi*" olarak tanımlamıştır.

Fransız Devrimi, çağdaş anlamda bir parti ya da hareketin ya da sistemli bir programı uygulamaya girişen insanların gerçekleştirdiği yahut öncülük ettiği bir devrim değildir. Bununla birlikte, oldukça uyumlu bir toplumsal grup içinde genel fikirler üzerinde oldukça uyumlu bir uzlaşmanın varlığı, devrimci harekete etkin bir birlik sağlamıştır. Bu grup, burjuvazidir; fikirleri de, filozoflar ve iktisatçıların ifade kazandırdığı, farmasonluğun yaydığı ve gayri resmi birlikler içinde gelişen klasik liberalizmin fikirleridir. Bu açıdan bakıldığında, filozoflar haklı olarak devrimden sorumlu tutulabilirler. Devrim, onlarsız da gerçekleşebilirdi; ancak eski bir rejimin salt yıkılmasıyla, yerine etkin ve hızlı bir biçimde yenisinin konması arasındaki farkı onlar yaratmıştır (Hobsbawm, 2008b: 68-69).

Devrimin sonuçlarına geçmeden önce devrimi hazırlayan nedenler ve koşullar üzerinde kısaca durmakta yarar var. Fransız Devrimi'nin bize göre iki temel nedeni vardır: Bunlardan ilki, içsel neden dediğimiz, burjuvanın feodal kalıntıları temizleyerek yeni düzeni tek düzen olarak kurması ve Batı'da Yeni Çağ'la başlamış olan ve Endüstri Devrimi ile doruk noktasına ulaşan değişim/dönüşümü tamamlamasıdır. Devrimin ikinci temel nedeni ise dışsal nedenlerle ilişkilidir. Fransız Devrimi, Batı dünya egemenliğini elinde tutma çekişmesinin bir sonucudur. Çünkü devrim, aynı zamanda İngiltere'nin dünya egemenliğine verilen bir cevaptır.

Fransa, devrim öncesi dönemde, Avrupa'da mutlak monarşik düzenin biricik ve en güçlü örneğine sahiptir. Feodal düzenin (eski rejim) temsilcileri hâlâ devleti elinde tutmaktadır ve yükselen yeni toplumsal güçlerle (yeni rejim taraftarları) çatışma, başka ülkelerde olduğundan çok daha şiddetlidir. İngiltere örneğinde yaşanan ve İngiltere'yi Endüstri Devrimi'ni yapmaya götüren süreçlerle Fransa'da karşılaşılmaz. İngiltere bir soylu sınıf-burjuva çatışması yaşamadan kapitalist toplum dönüşümünü sağlamıştır. Endüstriyel gelişimin temel gereçlerinden biri devletin koruyuculuğu veya devletin dış pazar saldırganlığıdır. Devletin bu fonksiyonunu en iyi şekilde İngiliz Devleti sergilerken aynı anlayışa Fransa'da rastlanmaz. Yine İngiltere'de toprak sahibi soylular, İngiliz kapitalist tarım devrimiyle topraklarını endüstriyel üretime açarken aynı sürece Fransa'da rastlanmamıştır. Bu ve benzeri birçok nedenden dolayı Endüstri Devrimi, İngiltere sınırları içerisinde gerçekleşmiştir. İngiltere ile Fransa, aynı zamanda eski ve yeni rejimler arasındaki çatışmanın da sembolüdürler. Çünkü ticaretle ve sömürgelerde kaydettiği hızlı ilerleme yüzünden İngiltere'ye düşmanlık besleyen Fransa, aynı zamanda, sözcüğün klasik anlamında en güçlü, seçkin ve etkili bir aristokratik mutlak monarşidir (Hobsbawm, 2008b: 34).

Orta Çağ toplum örgütlenmesinde üç temel sınıfın varlığından söz etmiştik. Bunlar; soylular, din adamları ve serf/köylülerdi. İlk iki sınıf dışında kalan herkesi içeren ve 15. yüzyıldan başlayarak kullanılan "üçüncü sınıf" deyimine, zamanla bu çalışan sınıfların yanında burjuvazi de girmiştir. Fakat burjuvalar üçüncü sınıf içerisinde olsa da onlardan farklı olarak ciddi bir zenginlik birikimini ellerinde bulundurmaktadırlar. Zamanla burjuvalar, bu zenginliği toplumsal ilişkiler içine sokmak için soylu unvanlar satın almaya başlamışlardır. Fakat gerek zenginlik akışını sürekli kılmak gerekse de bu zenginliği sermayeye dönüştürüp toplumsal ilişkiler içerisine katma düşüncesi, burjuvayı, tüm toplumu değiştirip dönüştürme ve bununla birlikte politik iktidarı da ele geçirmeye zorlamıştır. Bu süreç, uzun bir dönemi kapsadığı gibi Avrupa'nın her tarafında aynı anda ve aynı tarzda gerçekleşmemiştir. Burjuvanın politik iktidarı ele geçişi İngiltere'de çok daha erken dönemde ve sancısız gerçekleşmişken, Fransa'da kanlı ihtilallere sahne olmuştur.

İngiltere, 16. yüzyılla birlikte gelişen ve dış sömürüye dayanan merkantilist ekonomi anlayışını ve bu anlayışın sürdürücüleri olan yeni yükselen sınıf burjuvaziye destekleyen bir devlete sahiptir. Çünkü merkantilizmin 16. ve 17. yüzyıllardaki ana kaygısı, Sezer'in (2006c: 67) ifadesiyle hükümdarı ve onun mülkü sayılan ulusu güçlendirmektir. Başarılı olmak için ulusun tüm enerjisi, mekân içinde yoğunlaştırılmalıdır. Devlet, ekonomik, siyasi ve askeri tüm stratejilerin yönlendiricisidir. Merkantilistler için özel ve kişisel girişim, savaş sırasında her askerin kendi manevrasına kendisinin karar vermesi kadar saçmadır. Yine 17. yüzyılın sonlarına doğru İngiltere'de gelişmekte olan bir tarım kapitalistleri sınıfının gereksinimlerine giderek daha çok karşılık gelen, aynı dönemde Fransa'da var olan vergi/makam devletinden kökten farklı toplumsal temellere dayanan, yeni tipte bir devlet ortaya çıkmıştır. Kıtanın mutlakçı devletlerinden farklı olarak İngiltere Devleti, artık vergi ve görev satışı gibi yollarla köylü uyruklardan ekonomik artık çekmesi için aristokrasinin bir aracı olmaktan çıkmıştır (Moors, 2000: 192). Dolayısıyla İngiliz Devleti, yeni dönemde ne toprak sahibi sınıfların ne de yükselen burjuvanın rakibidir, daha ziyade toplumun kapitalist dönüşümü ile ilgilenir. Tek derdi sermayenin gelişmesi ve büyümesi ve bununla paralel olarak dünya üzerindeki etkililiğini sürdürmektir. Bu açıdan ekonominin yapılandırılması ve sermayenin işlerine karışmak gibi bir alışkanlığı olmamıştır. Aynı zamanda bunu yapacak bürokratik kaynaklara da sahip değildir (Moors, 2000: 217).

Fransa'da ise İngiltere'de görülen aristokrat-burjuva uyumu ve zenginliğin paylaşılmasında burjuvaya olan güven yoktur. Aristokratlarla uzlaşmayan ve ekonomik çıkarlarını, siyasi iktidarı da ele geçirerek taçlandırmak isteyen Fransız burjuvazisi, tüm gücü ile eski rejimin kalıntılarını ortadan kaldırmak ve yerine kendi sınıf ideallerini en iyi şekilde formüle edecek yeni rejimi ikame etmek istemektedir (Kaçmazoğlu, 2010: 26-27). Bu ise ancak devrimle mümkündür. Fransız burjuvazisi, bunu ancak geniş halk kitlelerini yanına alarak yapmasının mümkün olduğunu bildiğinden devrim, bir halk ayaklanmasıyla meydana gelmiştir.

Burjuvazi, sermaye birikimi ile Orta Çağ feodalite düzeninde gedikler açarak onun kapitalizme dönüşmesinin ancak kapitalist kurumları kurarak mümkün olabileceğinin farkındadır. Elde edilen çıkarların korunması ve sürekliliğinin sağlanması için burjuvazi, ideolojik kurumları devamlı olarak kurmaya ve bu yapıya uygun düşen mevcutları yaşatmaya çalışmıştır. Kapitalizm gelişirken bu kurumların bilinçli olarak kurulması da şart değildir. Üretim güçlerinde gelişme, toplumda bu kurumların kurulması yönünden itici olmuştur. Bu değişim/dönüşüm sürecinde bir önceki toplumsal sistemin kurumları ancak bu yeni düzene uyacak biçimde değiştikleri takdirde geçerli olacaklardır. Yeni düzenle/egemen sınıfın çıkarlarıyla çelişen kurumlar ise kaldırılacak, yasaklanacaktır. İşte Fransa örneğinde gördüğümüz feodalite kurumları, burjuvaların sermaye birikimini ve daha büyük üretimi engelleyici daha doğrusu feodalite düzeninin kapitalist düzene dönüşümünü, gelişen üretim güçlerinin gerektirdiği yeni sosyal organizasyonuna dönüşümünü köstekleyici bir tutum içindedirler. Fakat bu durum yine de kapitalist sınıfın gelişmesini durduramamıştır. Bugünün başlıca Batı kurumlarının kökü, Batı'da bu tamamen durdurucu olamayan engelleme ile beliren çelişmeden doğmuştur (Küçükömer, 2009: 25-28).

Fransız Devrimi'nin ortaya çıkardığı ve devrimin ilkelerinin evrenselleşmesini sağlayan *İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi*'ndeki hakların kazanımı ve kurumsallaşma süreci Fransa'da 17. yüzyıldan beri devam eden gelişmelerin ürünüdür. Bugün övgüyle ifade edilen insan haklarının ilk gelişiminin temel gayesi toplumun kapitalist dönüşümünün araçları olmasıyla ilgilidir. Seyahat hakkının bireylere tanınması, bireyi toprağa bağlayan bağın koparılması ve bu sayede hem endüstri için ucuz (ama ülke içinde hür insan olarak dolaşan) emek gücünün sağlanması hem de gelişen manufaktur için kırsalın kalkındırılması, toprağın kapitalist bir anlayışla az sayıda güçlü insanın elinde toplanmasıyla ilgilidir. Mülkiyet hakkı burjuvanın giderek büyüyen mülkiyetini koruma isteğinden, politik haklar yine ülke çapında politik yetkileri olmayan burjuvaların diğer toplumsal üst sınıfların yanında bazı politik hakları elde etme isteğinden başka bir şey değildir. Fakat bunlar ve dahası ile birlikte hepsi, devrimle birlikte hem kurumsallaşmış hem de evrensel bir nitelik kazanmıştır.

Devrimin içsel nedeni olarak ezcümle söylenecek şudur ki; Fransa'nın birbiriyle tamamen çelişik iki üretim ilişkileri dizisinin çarpışmasından kaynaklanan bunalımı, burjuvaziye izlenecek tek bir yol

bırakmıştır: Senyörlüğün kaldırılması, yasal eşitliğin kurulması ve mülkiyet haklarının güvence altına alınması ile Fransa'nın tek bir ekonomik pazar halinde birleştirilmesi (Mooers, 2000: 124). Fransız Devrimi'nin hedefi yalnızca eski bir hükümet biçimini değiştirmek değil eski toplum düzenini de yıkmak olduğundan, ihtilal aynı anda bütün yerleşik erklere saldırmak, bilinen bütün nüfuzları ortadan kaldırmak, gelenekleri silmek, örf ve adetleri yenilemek ve bir bakıma o güne kadar saygının ve itaatin temelleri olan bütün fikirleri zihinlerden kazımak zorunda kalmıştır. Devrimin tuhaf bir şekilde anarşik olan kimliği buradan kaynaklanmaktadır. Belki de devrim hakkında doğru olarak söylenebilecek şey, devrimin, eski toplumdaki aristokratik ve feodal kurumlardan kaynaklanan her şeyi, herhangi bir şekilde onlara bağlı olan her şeyi, hangi derecede olursa olsun onların en ufak izini taşıyan her şeyi yok ettiği, ya da yok etmekte olduğudur (Tocqueville, 2004: 56-63).

Devrimin dışsal nedenleri ile ilgili olarak ilk etapta üzerinde durulan nokta, Fransız monarşisinin 18. yüzyılda katıldığı bütün Avrupa-içi savaşları kaybetmiş olmasıdır. Sadece uzaktaki Amerikan bağımsızlık savaşında İngiltere'ye karşı bir zafer kazanılmıştır fakat bu zaferin maliyeti ise Fransız Devleti'nin iflas etmesine sebep olmuştur. Savaş bozgunlarının yarattığı aşağılanma, savaşlar yüzünden gelirleri arttırmanın sıkıntısıyla da birleşince, ülkenin kurumlarının temelden bir onarıma gereksinmesi olduğunu söyleyen eleştirmenlerin savları itibar kazanmıştır (Mooers, 2000: 83).

Fakat devrimin dışsal faktörü olarak asıl öne çıkarılması gereken hatta Amerikan Bağımsızlık Savaşı'na da ülke ekonomisini tehlikeye atacak düzeyde destek vermenin arkasında Fransa'nın, İngiltere'yle olan güç mücadelesi yatmaktadır. İngiltere, Fransız Devrimi'ne gidilen süreçte dünyanın en gelişkin kapitalist endüstrisidir. Dünyanın zengin hammadde kaynaklarını sömürge yoluyla elde eden ve bu hammaddeyi işleyerek tekrar dünya pazarlarında satan, açık denizlere hâkim bir imparatorluk konumundadır. Oysa Fransa'da durum tam tersidir. Fransa ağırlıklı olarak bir tarım ülkesiydi ve İngiltere'ye göre sömürge edinme, endüstride dünya pazarlarına egemen olma konusunda geri kalmıştı. Fransız burjuvazisi bu geri kalmışlıkta kendisini yeterince desteklemediği için eski rejimi, feodallerin kontrollerindeki devleti suçluyordu. Dolayısıyla yapılması gereken bu geri kalmışlığın asıl nedeni olarak görülen aristokraziyle İngiltere'deki gibi anlaşmak, onlarla ittifak kurmak, iktidara ortak etmek değil; eski rejimi tüm kalıntıları ile tarihten silip atmaktı (Kaçmazoğlu, 2010: 27). Fakat bu durumu daha önce de ifade ettiğimiz gibi tedricen anlamak gerekir. Fransız Devrimi zaten kapitalist dönüşümü sağlama yolunda epey yol kateden bir toplumun, bu dönüşümü kurumsal anlamda tamamlamasını ifade eder.¹⁸ Aksi halde Fransız Devrimi'ni sadece Fransız monarşisinin iç çelişkileri ve son on yılıyla değerlendirmek bizi yanlışla sürükler ki böylesi bir açıklama konunun anlaşılmasına engeldir.

Fransız burjuvazisi, eski rejimle uzlaşmanın ve İngiltere benzeri bir rejiminin kurulmasının mümkün olmadığını anladığı ihtilale giden bu süreçte dünyaya, İngiltere'nin önerdiğinden farklı bir siyaset önermenin gerekliliğinin farkındadır. Ancak yeni bir siyasetle dünya arenasında İngiltere ile hesaplaşılabilir (Kaçmazoğlu, 2010: 27). Fransa'nın bu siyaseti ise devrim sonrası ortaya koyduğu söylemdedir. Bu söylem, içerisinde liberal/bireyci fikirler barındıran ve *İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi* ile de resmileşen ve evrenselleşen düşüncelerdir. Yurttaşların yasa önünde hukuksal eşitliği, doğum karşısında yeteneğin öne çıkarılması, belli bir temsili hükümetin varlığı gibi liberal siyasal amaçlarla birlikte özel girişim önündeki engellerin kaldırılması, toprakta/emekte ve diğer mallarda serbest pazar fikri gibi liberal ekonomik amaçlar, devrimle birlikte birleştirilmiştir. Bu siyasal ve ekonomik amaçların birleştirilmesi sonucunda burjuva sınıfı, tüm ayrıcalıklara son vermiş ve halka, anayasaya dayalı bir *cumhuriyet* yönetimi getirmiştir.

¹⁸ Tocqueville'ye (2004: 12-13) göre devrim, her şeyden önce bir kopuş değil bir sürekliliği temsil etmektedir; çünkü devrimin yerleştiği düzeni Fransız toplumu devrim öncesinde zaten oluşturmuştur, aksi takdirde öylesine bir oluşumu kabul etmesi ve özümlemesi olanaksızdır. Burjuvazinin devrim sırasında getirdiğini söylediği her şey aslında XV. Louis'nin yönetiminde mevcuttur. Demek ki devrim, yeni bir Fransa yaratmamış, o zamana kadar zaten ortaya çıkmış olan kurumları düzenlemiş ve bunlara uygun bir hukuk düzeni getirmiştir.

Fransız Devrimi'nin sonuçlarını birçok açıdan değerlendirmek mümkündür. İlk olarak devrimle birlikte Fransa, İngiltere'ye karşı yürüttüğü büyük-güç mücadelesinde bir aşama kat etmiştir. Bilindiği gibi İngiltere'nin sistemi, yağmalamak ve Avrupa'da satmak üzerine kuruludur. İlk defa Napoleon¹⁹ bu sistemi yıkmaya girişmiş ve "Kıta Avrupası" siyasetiyle İngiltere'nin Avrupa'ya mal satmasını engelleyerek İngiliz sistemine ağır darbe vurmuştur (Sezer ve Diğerleri, 2001: 32). Avrupa'da yeni bir düzen kurmaya ve İngiltere'ye karşı Kara Avrupa'sının çıkarlarını birleştirmeye çalışan Napoleon yönetimindeki Fransa, bu amaçla gündelik yaşamı kapsayan ve etkileyen çeşitli standartlar oluşturmaktan da geri durmamıştır. Metrik sistemin kabul edilmesi ve trafiğin sağdan akışı gibi birçok gündelik yaşam standardı değiştirilerek İngiltere ile Kara Avrupa'sının bağları koparılmaya çalışılmıştır (Kaçmazoğlu, 2010: 33).

İngiltere'ye karşı sadece Avrupa içerisinde bir mücadele yoktur, Fransa yeni bir Doğu siyasetiyle de dünya egemenliği tartışmasında İngiltere'nin karşısındadır. İngiltere'nin bir dünya imparatorluğu olmasının arkasında yatan temel etken, uzak doğunun sistemli sömürsü ise, Fransa'nın yapması gereken bellidir: Yeni bir siyasetle İngiltere'nin bu egemenliğini kendi lehine çevirmek. Bunun için Napoleon iki temel siyaset önermiş ve her ikisini de uygulama imkânı elde etmiştir.²⁰ Bunlardan ilki deniz yollarını ele geçirerek denizlerde üstünlük kurmak ve ticaret yollarının kontrolünü sağlamaktır. Bu amaçla Mısır seferi yapılır. Mısır seferinin öncelikli nedeni zannedildiği gibi Osmanlı'nın işgali değil İngiliz sistemine karşı yeni bir toplumlara ilişkiler önermektir.²¹ Fakat diğer neden de yabana atılır değildir. Çünkü ilk defa Mısır'ın işgaliyle Batı, halkı Müslüman olan ve Osmanlı için stratejik ve ekonomik önemi büyük bir vilayeti işgal etmektedir. Bu aynı zamanda Osmanlı'ya karşı kazanılmış bir psikolojik üstünlüktür. Napoleon'un Mısır işgali başarısızlıkla sonuçlanır ama bu olay birçok açıdan da uluslararası bir dönüşümün habercisi olmuştur. Fransa'nın bir diğer siyaseti ise yine uzak doğu zenginlik kaynaklarına fakat bu defa Rusya üzerinden inme üzerinedir (Kaçmazoğlu, 2010: 31). Fakat bu siyasette başarısız olmuş ve Fransa artık siyasal ve ekonomik etkililik açısından, İngiltere ile birlikte yükselen yeni güç Amerika'nın ve hatta ilerleyen yıllarda Almanya'nın da gerisine düşmüştür. Fransa'nın, İngiltere'nin dünya egemenliğine karşı yeni bir siyaset ürettiğini yine devrimle birlikte ortaya çıkan milliyetçilik düşüncesinde görmek olasıdır. İlginç olan husus, Fransız Devrimi'nin ulusal bir burjuva hareketi olarak ortaya çıkmasına karşın evrenselleşmesidir. Bu ulusal karakterli düşünceyi Fransa, bir dünya siyasetine dönüştürerek, İngiltere'nin sömürgelerinde ulusal bağımsızlık hareketlerinin ortaya çıkması için kullanmış ve başarılı olmuştur.

Devrimin en önemli sonuçlarından bir diğeri ise artık tek bir ülkedeki devrimin Avrupa'ya yayılabileceği, öğretilerinin sınırları aşabileceği ve daha da kötüsü, devrimin haçlı ordularının, bir kıtanın siyasal sistemlerini silip süpürebileceğinin bilinmesidir (Hobsbawm, 2008b: 104). Devrimden hemen sonra Fransız orduları bunu gerçekleştirmek için yola koyulmuşlardır. Aslında devrimin dışı açılımının iki temel nedeni vardır. Bunlardan birincisini yukarıda da bahsettiğimiz dünyaya İngilizlerden farklı yeni bir siyaset önermektir. Bu siyaset önerisi bir yanıyla İngiltere sistemini hedef alırken bir yanıyla da burjuvazinin dünya görüşünü yaymak derindedir. Dolayısıyla genç Fransız Cumhuriyeti, devrim ordularıyla sadece Fransa'nın değil tüm Batı'nın çıkarlarının pekişmesi ve yeni düzenin temel kurumlarının yayılmasından kendini sorumlu tutmuştur. Tüm bu amaçlar ise -her zaman olduğu gibi- insan hakları, demokrasi ve özgürlük sloganlarıyla örtülmüştür. Devrimden sonraki yirmi yıllık süreçte Avrupa'da feodalizm kaldırılmış, birçok ülkede Fransız yasaları uygulanmaya başlanmış, laik bir devlet

¹⁹ Fransız Devrimi'nin gerçek kahramanı Roseppierre, Sieyes ya da Danton değil, devrimin ortaya çıkardığı fikirleri bir dünya siyasetine dönüştüren Napoleon'dur. Yine Napoleon, Avrupa'da yeni gelişmelerin dışında kalmış diğer toplumların da kahramanıdır. Bunun en güzel örneklerinden biri, Beethoven'in *Eroica*'sının Napoleon'a atfen kaleme alınmış olmasıdır.

²⁰ Her iki siyaset de Fransa'dan sonra Almanya tarafından yine İngiltere'ye karşı yürütülmüştür.

²¹ Mısır'ın işgali birçok yeni gelişmeyi de beraberinde getirmiştir. Batı'nın ilk gelişi olarak kabul edilen Napoleon'un bu seferi, Mısır ve Osmanlı'nın modernleşmesinin de bir anlamda kilometre taşlarından biridir. Bir diğer önemli husus ise ilk defa Napoleon'la birlikte Batı, Doğu toplumları ile olan ilişkisinin tarzını değiştirmiş ve yerel uygarlıkları anlama çabası sergilemiştir. Napoleon yalnızca askerle değil onlarca bilim adamıyla Mısır'a girmiştir.

anlayışı gelişmiştir. Bu değişikliklerden geri dönmenin ise sınırları değiştirmekten daha zor olduğu zamanla anlaşılmıştır. Devrimin etkisi sadece Avrupa sınırlarıyla kalmamış tüm dünyayı ve özellikle de Doğu toplumlarını ve özelde Osmanlı'yı derinden etkilemiştir. Dolayısıyla tüm bu söylenenlerden hareketle Fransız Devrimi'ni sadece İngiltere'ye karşı bir siyaset olarak görmek yerine burjuvazinin dünya egemenliğini ele geçişi için bir simgesi olarak görmek gerekecektir. Devrimin dışı açılımının ikinci nedeni ise Fransa'nın bu bunalım döneminde, toplumsal kaosu kanalize etmek ve toplumsal enerjiyi zenginliğe dönüştürmek için topyekûn savaşı keşfetmesiyle yahut icat etmesiyle ilgilidir. Burjuvaların barışa gönülden bağlı olmadıkları bir yüzyılda ve Fransa'nın günbegün toplumsal bunalımlarla yüz yüze geldiği bir dönemde, tüm toplumu savaş için seferber etmek, en rasyonel eylem biçimidir.

Yine, artık toplumsal devrimin mümkün olduğu; ulusların devletlerden, halkların yöneticilerinden, hatta yoksulların hâkim sınıflardan bağımsız birimler olarak var oldukları devrimle fark edilmiştir. Fransız Devrimi, geleneksel siyasi karar merkezlerinin dışına çıkması, bir başka deyişle inisiyatifin sokağa taşması ve bu sayede geniş halk kitlelerinin gelişmelerde söz ve pay sahibi olması gibi özelliklerden dolayı da oldukça dikkate değerdir ve özellikle sosyolojinin ilgisini hak etmektedir (Sezer ve Diğerleri, 2001: 36). Fransız Devrimi üçüncü sınıfın tüm kesimlerinin yani burjuvalarla geniş halk kitlelerinin ortak bir başkaldırısıdır. Ayrıcalıklı sınıflara karşı birlikte verilen bu mücadele sonrasında soydan gelen tüm farklılıklar ortadan kaldırılmış, devrimin temel ilkeleri olan eşitlik, kardeşlik ve hürriyet ideallerini gerçekleştirecek parlamenter sistem kurulmuştur. İlerleyen yıllarda, karşı karşıya gelecek ve Batı'nın temel iki sınıfı haline alacak olan burjuvazi ile işçi sınıfının devrimdeki bu dayanışması, eşitlik ve özgürlük gibi kavramların etrafında dönen bir dizi gevşek yapıda idealden oluşmaktadır.²² Daha sonra eşitlikten kastedilenin değerli meslek sahiplerinin eşitliği, özgürlükten kastedilenin ise özgür emek gücünden başka bir şey olmadığı açıkça görülmüştür.

Sonuç: Batı'da Sosyolojiyi Bir Bilim Olarak Ortaya Çıkaran Nedenler

Sosyolojinin bir bilim olarak ortaya çıktığı 19. yüzyılı temellendiren iki olayı, Endüstri ve Fransız devrimlerini detaylı bir şekilde inceledikten sonra şimdi de sosyolojiye bir bilim hüviyetini kazandıran etmenleri maddeler halinde sıralayarak çalışmayı sonlandıralım.

1. Batı'nın Dünya Egemenliğini Ele Geçirisi ve Sosyoloji: Batı'da 19. yüzyılda sosyolojiyi bir bilim olarak ortaya çıkaran olay, Batı'nın bu yüzyılda dünya egemenliğini ele geçişiyle birebir ilişkilidir. Batı bu yüzyılda, daha önceden var olan ve bilinen sorunlarını, ulaşılmış olduğu uygarlık düzeyi içinde çözümlenebileceği inancındadır. Hatta Sezer'e (1989: 3) göre Batı'da toplum düşünce tarihini felsefi/ütopik ve bilimsel olarak iki döneme ayırma alışkanlığının temelinde de bu düşünce yatmaktadır. 19. yüzyıla gelindiğinde Batı, hem endüstri devrimini gerçekleştirerek zenginlik birikimini sürekli kılmış ve bu birikimi sermayeye dönüştürerek toplumsallaştırmış hem de Fransız Devrimi'yle birlikte endüstri toplumunun gerekli gördüğü kapitalist kurumların dönüşümünü sağlamıştır. Her ne kadar Batı kendi içerisinde bir takım sınıf çatışmalarına ve belli merkezlerin büyük-güç olma çekişmesine sahne olsa da dünya egemenliği kesinkes Batı'dadır. Ve Batı dünya üzerinde edindiği bu üstünlükten yararlanmak isteyecek ve bunu da bilimsel bir yolla yapacaktır. Bu ise sosyoloji bilimini ortaya çıkaracaktır.

Burada belki Batı'nın bunu neden ideolojiler ya da dini doğma şeklinde değil de bilimsel bir yolla yapmak istediği sorgulanabilir. Batı'nın 19. yüzyıl düşüncesinin temel özellikleri bilimsellik, evrensellik ve Batı toplumlarının kendi sorunlarına nihai çözümü kendi bünyesinde taşıdığı görüşüdür. Dönem itibarıyla bilimsellik iddiası o kadar baskındır ki örneğin Marx'ın sosyalizm düşüncesi bile bu referanstan kendini kurtaramamış ve "bilimsel sosyalizm" olarak adlandırılmıştır. Sosyolojinin ilk kullanımının "sosyal fizik"²³ olarak ifade edilmesi ve ilk sosyoloji ekollerinin ve kurucularının (A. Comte

²² Bu durumun en güzel örneğini köleliğin kaldırılmasında görmek mümkündür. Kölelik İngilizler tarafından Batı Hint Adalarında 1834'te kaldırılmıştır. Buna karşın Fransız Devrimi köleliği ilke olarak silip süpürmesine rağmen kölelik, Fransa'da ancak 1848'de resmi olarak kaldırılmıştır.

²³ "(...) son iki yüzyılda derece derece ilerleyerek böylesine gelişen pozitif felsefe bugün bütün olayları kucaklıyor mu? Hayır. Pozitif felsefeyi son durumuna getirmek, ona dünya çağında bir değer kazandırmak için yapılacak

ve F. Le Play) tamamen bilimsel bir temelde toplumsal olayları ele aldıklarını biliyoruz. Zaten sosyolojinin kuruluşu da, *sosyal fizik* olarak tamamen doğa bilimleri örneğinde temellendirilmiştir. Muhtemeldir ki sosyoloji özelinde tüm sosyal bilimlerin bilimsellik iddiası; hem Batı'nın yeni düzeninin rasyonalizm ve pozitivizm temelli yeni bir bilgi paradigması üzerinde inşa edilmiş olmasıyla hem de bu yolla yani bilimsel bir tarzda toplumsal olayları ele almak, toplum olaylarını denetlemek ve hızlı/kesin sonuçlar elde etmek için elzem kabul edilmektedir. Zaten Comte da (1964-1966: 239) *Pozitif Felsefe Dersleri*'nde bu gerçeği açık bir şekilde ortaya koymuştur: "*Bilimin yardımıyla olayları önceden görürüz, olayları önceden görerek de eyleme geçebiliriz.*" Yine özelde sosyolojinin genelde sosyal bilimlerin bilimsellik iddiaları, Batı'nın kendine duyduğu güvenle de alakalıdır. Batı'nın bu yüzyıldaki gücü ve güveni, olayları ele alma tarzını da değiştirmiştir. Doğanın sınırlayıcılığından sıyrılan Batılı insanın, doğa karşısındaki bu tutumunu, toplumsal olaylar önünde de sergilemeye başlaması şaşırtıcı olmasa gerektir.

Yine Batı'nın 19. yüzyılda elde ettiği güç ve üstünlükle ve Doğu dışında sadece kendisinin geliştirdiği toplumlar arası ilişkilerle ilgili ortaya çıkan bir sonuç da Batı'nın kendisini sorunların çözümünde tek merci kabul etmesidir. Batı, üstünlüğünü hem mutlak hem de tarih-üstü kabul ettiğinden, bu durumu bilimsel bir şekilde açıklama çabası içerisindeydi. Sosyolojinin bir görevi de işte bu mutlak ve tarih-üstü olan Batı toplum yapısını bilimsel bir şekilde açıklamak, Batı toplumlarının sorunlarını toplumlar arası ilişkilerle değil sadece kendisiyle açıklamak ve çözüm önermektir.

2. Toplum Olaylarının Kontrol Altına Alınması İsteği ve Sosyoloji: Sosyolojinin bir bilim olarak ortaya çıkmasını sağlayan bir diğer neden de toplum olayları üzerinde bir egemenliğin kurulabileceğine ve bu sayede toplum olaylarının istendik şekilde yönlendirilebileceğine olan inancın gelişmeye başlamasıdır. Fransa'daki burjuva devrimleri bunun en açık göstergesidir. İlk defa Fransız Devrimi'yle geniş halk kitlelerinin eylemleriyle karşılaşılıyor değiliz. Fakat devrimin özgüllüğü, halkın taraf olan ve olaylara yön veren bir şekilde ortaya çıkmasıdır. Fransız Devrimi'yle ortaya çıkan en önemli hususlardan biri de devrimin, Batı toplumların içinde büyük bölünme ve çelişkilerin açık biçimde ortaya çıkmasına izin veren bir olay olmasıdır. İç bölünme ve çatışma ilk kez Fransız Devrimi'yle birlikte çok önemli boyutlara ulaşmıştır. İlk kez 19. yüzyılda ve özellikle Fransız Devrimi'yle geniş halk kitlelerinin kendi adlarına ve kendi örgütleri içinde toplum içinde ağırlıkları görülmeye başlanmıştır. Bunun anlamı, geniş halk kitlelerinin kendi adlarına yeni bir siyaset sahibi olma bilincine eriştikleridir. Kitleler var olan sorunlar karşısında kendi çözüm önerilerini belirginleştirmeye ve öne sürmeye başlamışlardır. Başka bir deyişle kitleler siyasete katılmaya, sahip oldukları farklı çözüm önerilerini dile getirmeye yönelmişlerdir (Sezer ve Diğerleri, 2001: 71-73). Halkın toplum gelişmelerine yön vereceğinin görülmesi ise, burjuva açısından aynı zamanda tehlikeli bir gelişmedir. Her ne kadar devrim sırasında çeşitli idealler etrafında burjuvalar ve diğer üçüncü sınıf kesimleri/işçi sınıfı birleşmiş olsa da devrim sonrasında burjuva ile işçi sınıfının karşı karşıya geleceği öngörülebilir bir durumdur. Bu durumda burjuvanın yeni düzeninin devamı için toplum olaylarını önceden hesaplayacak ve kontrol altına nasıl alınacağını yollarını gösterecek bilimsel verilere dayanan bir bilime ihtiyacı vardır.

Açıkça görüldüğü üzere bir yandan "*halkın kendi adına ve kendi gücüyle tarihe yön verebileceği ve bunu bilinçli bir şekilde yapabileceği inancı*" diğer yandan da burjuva sınıfının çıkarlarını savunacak ve hızlı toplumsal değişim/dönüşümü açıklayacak bir bilime duyulan ihtiyaç, sosyoloji biliminin doğmasına yol açmıştır. Bunun en güzel örneğini sosyolojinin kurucularından Comte'un "*düzen içinde ilerleme*" formülasyonunda görmek mümkündür. Sosyolojiye düşen görev, Fransa özelinde tüm Batı'nın kaos içindeki toplumsal yapısını düzene kavuşturmak, aynı zamanda da burjuva sınıfının yeni toplum tasavvuru olan endüstriyel/kapitalist toplumun sürekliliğini sağlamaktır.

---

büyük bir iş daha var. Tabiat olaylarının en esaslı dört kategorisini saydık: Astronomi, fizik, kimya, fizyoloji. Bu kategoriler arasında bir tanesi, sosyal olaylar kategorisi eksik... Gözleme dayanan bilimlerin sisteminin bitmesi için 'sosyal fizik'in kurulması yeterli' (Comte, 1964-1966: 223-224).

3. Endüstrinin Gelişimiyle Birlikte Ortaya Çıkan Batı İçi Çelişkiler ve Sosyoloji: 19. yüzyılda Batı, elinde tuttuğu dünya egemenliğine karşılık kendi içinde bazı sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Bu iç sorunlar iki farklı şekilde karşımıza çıkmaktadır: İlkinde Batı'nın endüstriyle birlikte nüfusunun, burjuva-işçi şeklinde ayrılmaya başlamasıdır. Batı zenginliğinin devam edebilmesi için kendilerinin ne denli gerekli olduğunun farkında olan ve yeni bir sınıf görüntüsü kazanmaya başlayan işçiler, Batı'daki zenginlikten pay almak isteyeceklerdir. Bu durumun sınıf çatışmalarına yol açması ise öngörülebildiği üzere kaçınılmazdır. Bir de bu duruma halk kitlelerinin özellikle Fransa'daki devrimlerde oynadığı rol ve gelişmelere yön verebildikleri inancı eklenince, mevcut politik ve toplumsal gelişmelerin ve dönüşümlerin burjuvazi için vahameti daha iyi anlaşılabilir.

Endüstrinin gelişmesi ve kapitalist sermayenin sürekli artması için insanları yeni işlere/endüstriye çekmek gerekliliği malumdur. Eğer ilk etapta insanlar endüstriye karşı ilgisiz ve geleneksel yaşam tarzlarını terk etmeye istekli değilseler, mecbur edilmeleri gerekir. En etkili kamçı, ekonomik ve toplumsal sıkıntılar ve zorluklardır; yüksek parasal ücretler ve kentin sağladığı özgürlükler de havuç işlevi görmektedir (Hobsbawm, 2008b: 59). Fakat Endüstri Devrimi'nin getirdiği bu ekonomik ve toplumsal sıkıntılar, kitlelerin kendi adlarına gelişmelere yön verebileceği inancıyla birleştiğinde, yeni devrimlere de kapı aralamış olmaktadır. 1830 devrimleri son derece genel vahim bir dönemin, yaygın ekonomik ve toplumsal rahatsızlığın ve hızla değişen toplumsal koşulların ilk ürünleridir. Bunu başlıca iki sonuç izlemiştir. Birincisi; 1789 örneğine uygun olarak, kitlelerin siyasi yaşama girmeleri ve kitle devriminin bir kez daha olanaklı hale gelmesidir. İkincisi, kapitalizmin gelişmesiyle halkın ve çalışan yoksulların işçi sınıfı olarak giderek endüstri proletaryasıyla özdeşleşmeleridir. O nedenle ortaya bir proleter-sosyalist devrimci hareket çıkmıştır (Hobsbawm, 2008b: 131).

İlk defa 19. yüzyılda Batı, Endüstri Devrimi ile üretimin sürekliliğini kendi içinde sağlamıştır. Bu mekanizmanın işleyişinde emekçi sınıf önemli bir rol oynamaktadır. Eski dönemde çalışan sınıfın, düzenin işleyişinde kendi rol ve payının tam olarak bilincine varması söz konusu değilken veya ataerkil bir anlam dünyasında²⁴ bu durumu kabullenmişken; 19. yüzyılda işçi sınıfı, sistemin işleyebilmesi için kendi rolünün önem taşıdığını açık bir biçimde fark etmiş veya yine bu ataerkil zihniyetin dışına çıkmıştır. Yeni toplum ilişkileri içinde kendi rolünün belli bir ağırlık kazanması sonucunda işçi sınıfı, Batı zenginliklerinden daha büyük bir pay istemeye başlamıştır. Aslında işçi sınıfının çok farklı bir çözüm önerisi yoktur. Yeni bir toplum örgütlenmesi (sosyalizm)²⁵ önerse bile dünya için yeni bir siyaset önerisine sahip değildir. Önemsediği sadece Batı içindeki bu zenginliğin nasıl paylaşılacağı, mevcut sorunun kendi lehlerine çözümüdür. Bunun böyle olduğunun tarihteki örneklerinden belki de en önemlisi, I. Dünya Savaşı'nda Alman ve Fransız proletaryalarının kendi burjuvalarının peşinde savaşa katılmasıdır (Sezer ve Diğerleri, 2001: 76-77). Dolayısıyla bu farklı sınıflar toplum içinde amansız bir çekişme görüntüsü vermelerine karşın, toplumlararası ilişkiler söz konusu olduğunda, birlikte hareket etmektedirler.

İşte Batı'da büyük kaygılara yol açan bu işçiler, sınıf olarak genel düzeyde ve soyut olarak bir varlık taşısalar bile günlük yaşamda belli ilişkiler ve bu ilişkilerin oluşturduğu sınırlı ve küçük kesitler içinde ortaya çıkmaktadırlar. Bu sınırlı ve küçük, dolayısıyla denetim altına alınabilir kesitler üzerinde egemenlik kurulabildiği zaman Batı'da endüstrileşme ile başlayan toplum olaylarına istenilen yönün verilmesi sağlanabilecek sanılmıştır. Bu konuda ilk girişim, sosyolojinin kurucularından biri olan Le Play'den gelmiştir. Le Play, işçi yaşamını yakından kayıtlayan ve denetim altına alınması en kolay kesit olarak aileyi görmüştür (Sezer, 1997: 3-4). İşçi ailelerinin yakından tanınması ve aile yapılarının kayıtlanması, Batı toplumlarının temel çelişkilerinden biri olan ve Batı sistemini tehlikeye

²⁴ Ataerkil anlam dünyasından kasıt, farklılaşmaya kapalı, toplumsal sınıfların mevcut konumlarının sürdürüldüğü bir dünyadır.

²⁵ Sosyalizmin ve kapitalizmin piyasa ekonomisine bakışları aynıdır. Sosyalizm piyasa dışıyken kapitalizm piyasa düşmanıdır. Sosyalizm Batı'nın elindeki gücü bilinçli kullanmasını, kapitalizm ise Batı çıkarı devam ettiği sürece olurlarına bırakılmasını öğütler.

atacaklarından endişe duyulan işçi sınıfına egemen olmak kaygısından ileri gelmektedir. Sosyoloji bu kaygının bir ürünüdür.

4. Batı'nın Batı Dışı Topluları Egemenlik Altına Alması ve Sosyoloji: Yeni Çağ öncesi dünyadaki egemenlik ilişkileri Doğu-Batı çatışması ve çekişmesinin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktaydı. Fakat Yeni Çağ ile birlikte Batı'nın ele geçirmeye başladığı dünya egemenliği, bu çatışmanın dışında ve Batı'nın kendi girişimleriyle düzenlediği bir egemenliğe bürünmüştür. Bunda asıl neden ise Batı'nın tarih dışı kalmış topluları tarih içine alması ya da Batı'nın bir uzantısı konumuna getirmesidir. Batı'nın yenedünyayı keşfi ile başlayan ve sonunda Batı'nın dünya egemenliğini ele geçişi ile tamamlanan bu süreçte Batı, "yenedünya egemenlik ilişkilerini" bizzat kendisi kurmak zorunda kalmıştır. Bu ilişkileri kendi çıkarlarına en uygun bir biçimde yoktan düzenlemek zorunda olduğundan Batı, konuya bilinçli ve elden geldiğince de bilimsel bir biçimde eğilmek zorunda kalmış ve sosyolojinin doğuşuna zemin hazırlamıştır (Sezer, 2006a: 36).

Tarihte uygarlıkların birbirleriyle karşılaşmaları, birbirlerini etkilemeleri ve birbirleri üzerinde üstünlük kurmaları rastlanılmayan bir olay değildir. Bu duruma Mısır, Sasani, Bizans ve Osmanlı'dan örnekler vermek mümkündür. Fakat yakın bir gözlem Batı'nın son dönem dünya egemenliğinin, tarihin daha önce karşılaştığı egemenlik türlerinden tamamen farklı bir nitelikte olduğunu ortaya koyar. Bu yeni durumda Batı dünya egemenliği daha öncekilerden oldukça farklı bir biçim ve anlama sahiptir. Tarihte ilk kez bir dünya egemeni, kendi çözümünü, kendi dışındaki toplumlara dayatmıştır. Bu dayatmanın adı *çağdaşlaşma*dır. Geleneksel dönemde Doğu uygarlıklarının da Batı uygarlıklarının da kendi çözüm ve üstünlüklerini dayatmaları söz konusu değilken yeni dönemde değişen nedir? Bu durum ancak Batı'nın geleneksel Doğu-Batı ilişkileri dışında bir çözümle bu dünya egemenliğini ele geçirdiği teziyle anlamlı hale gelebilir. Batı, yeni dönemde yeni toplumlara ilişki kurmuş ve yeni bir egemenlik biçimi geliştirmiştir. Bu yeni egemenlik biçimini de kendi dışındaki toplumlara dayatması dışında bir önerisi yoktur.

Tekrar etmekte fayda var; Batı ilk defa 19. yüzyılda geleneksel Doğu-Batı çekişme ve çatışmasının dışında bir dünya egemenliği elde etmiştir. Bu ise Batı'nın tarih dışı toplumlara kurduğu ilişki nedeniyledir. Batı yeni ilişkiler geliştirmek zorundadır ve aynı zamanda da elde ettiği güç ve üstünlükle Doğu'yu denetim altına almak istemektedir. Hem Doğu'nun yakından tanınması hem de Batı'nın kendi başına kurduğu ilişkilerin Doğu'ya dayatılması gerekmektedir. İşte bu noktalarda sosyoloji yine işbaşındadır. Her ne kadar Batı, sosyoloji disiplinini sadece Batı toplumlarının anlaşılması ve sorunlarına çözüm getirilmesi çerçevesinde geliştirmiş ve Doğu topluları içinse antropoloji ve oryantalizm gibi yeni disiplinler önermiş olsa da, yine de ilk sosyologların Batı dışı toplumlara ilgili çalışmaları olduğunu bilinmektedir. Sosyolojinin belli başlı kurucularının hemen hepsi Doğu toplum yapıları ve dinleri ile ilgilenmişler ve bu konularla ilgili eserler kaleme almışlardır.²⁶ Sezer (2011: 7), Batı sosyolojisinin rasgele bir eğilimle din konusuna eğilmediğini, bu durumun endüstri ile paralellik gösterdiğini bildirmiştir. Sezer'e göre bütüncül görüşler, endüstri olayının doğurduğu sorunları yalnızca Batı topluları sınırları içinde çözmek imkânsızlığını anladıklarından, endüstri ilişkilerinin Batı toplumlarında mevcut iç ilişkilerle değil Batı'nın dünya üzerinde sürdürdüğü ilişkilerle ancak açıklanabileceğini sezeceklerdir. Bu ilişkileri daha iyi anlayabilmek için de, Batı dışı topluları tanımanın önemi hissedilecek ve bu şekilde Batı dışı toplum yapıları ve dinleri, sosyolojinin konuları arasına girecektir. İlk sosyologlar, dikkat edileceği gibi endüstri toplumlarının sömürgeci olarak girdikleri veya girmeyi planladıkları Asya ve Afrika ülkelerinde görülen ilkel dinleri kendilerine konu alanı olarak seçmişlerdir. Sadece bu bilgiler ışığında bile, sosyolojinin önemli işlevlerinden birinin Doğu'nun denetim altına alınması işi olduğu söylenebilir.

²⁶ Emile Durkheim'in *Dini Hayatın İkel Biçimleri*, Max Weber'in *Çin Dini: Konfüçyizm ve Taoizm* isimli kitapları ile Karl Marx'ın Doğu toplum yapılarının tanımlamaya dönük çalışmaları ve *Asya Tipi Üretim Tarzı* (ATÜT) kavramsallaştırması bu duruma örnek gösterilebilir. Yine Emile Durkheim'in uzun yıllar editörlüğünü yaptığı *L'Annee Sociologique*'deki din konulu çalışmalar (özellikle de Doğu toplumlarının ilkel dinleriyle ilgili çalışmalar) buna örnek gösterilebilir.

19. yüzyıl geleneksel Doğu-Batı ilişkileri dışında Batı'nın Doğu'ya kendi ilişkilerini dayatma dönemidir (Sezer ve Diğerleri, 2001: 78). Bu süreçte sosyoloji değindiğimiz gibi çok önemli bir işlev görmüş ve Batı dışı toplumlara, Batı sömürüsüne hazırlamıştır. Gerçekten de çifte devrimin dünya tarihi açısından en göze batan ve dünya tarihinde bir benzeri daha olmayan sonucu, batılı birkaç rejim, özellikle İngiltere tarafından yerkürenin egemenlik altına alınmasıdır. Eskiçağ uygarlıkları ve dünya imparatorlukları, batının tüccarları, buharlı makineleri, gemileri ve silahları karşısında teslim olmuş ve çökmüşlerdir. Hindistan, İngiltere'nin genel valileri tarafından yönetilen bir eyalet haline gelmiş; İslam devletleri, bunalımın pençesine düşmüş; Afrika, doğrudan fethe açılmıştır. Hatta büyük Çin İmparatorluğu, 1839-42'de kalelerini Batının sömürüsüne açmak zorunda bırakılmıştır. 1848'e gelindiğinde, Batılı yönetimlerin ve iş adamlarının işgal etmeyi yararlı bulabilecekleri herhangi bir ülkenin Batı tarafından fethedilmesinin önünde hiçbir engel kalmamıştır (Hobsbawm, 2008b: 12). Bu durumu ise sadece teknik üstünlükle açıklamak, sosyal bilimlerin bu konudaki işlevlerini görmezlikten gelmek oldukça sığ bir bakış açısı olacaktır. Çünkü 19. yüzyılda Batı için giderek dünyayı tanıma-tanıtma en önemli işlerden biri olacaktır. Yine bu tanıma-tanıtma belli bir macera olmaktan çıkıp dünyayı kendi denetimleri altına alma çabasının ayrılmaz bir parçası haline gelecektir. Bu dönemde kurulan coğrafya enstitüleri, bilim dernekleri ve araştırma merkezleri ile belli sonuçlara bağlı olarak artık olaylara bilimsel yönden açıklama getirme döneminin başladığı/başlatıldığı malumdur. Bilimperestlik dönemi başlayacak, Batı her şeyi bilimle açıklamaya girişecektir (Sezer ve Diğerleri, 2001: 71).

5. Fransa'nın Dünya Egemenliği Mücadelesi ve Sosyoloji: Sosyoloji, yalnızca Endüstri Devrimi sonrası Batı içi çelişkilerin veya 1789 Fransız Devrimi'yle Avrupa'da bütün bir yüzyıl süren halk ayaklanmalarının değil, 1789 Fransız Devrimi'ni izleyen Napoleon yönetiminin de ürünüdür. Napoleon yönetimi, 1789 Fransız Devrimi'yle Fransa'nın kazandığı bazı üstünlüklerin kurumlaştırılmasına ve bu üstünlüklerden dünya siyasetinde yararlanmaya yönelmiştir. Sosyoloji de, bu durumda öncelikle elde edilmiş bu üstünlüklerin anlaşılmasına, kurumlaştırılmasına yönelik bir çabanın ürünü olarak ortaya çıkmıştır (Sezer, 2006a: 82).

Endüstri Devrimi bahsinde ayrıntılı bir şekilde anlatıldığı gibi Yeni Çağ'la birlikte Batı'nın elde etmeye başladığı güç ve üstünlükten en çok faydalanan ülke İngiltere olmuştur. İngiltere endüstri alanında ve Batı yayılcılığında en önde olan ülkedir. Ayrıca gelişmelerden gerekli sonuçları çıkarmaktan geri durmamıştır. Başta Adam Smith, Ricardo ve Maltus olmak üzere Batı düşüncesinin en büyük iktisatçıları Batı tarihinde görülen yeni gelişmeyi açıklamaya koşmuşlar, ancak iktisat biliminin sınırlarını zorlamaya, yeni bir bilim dalı geliştirmeye gerek duymamışlardır. 19. yüzyıl Batı düşüncesinin ana akımları İngiltere'den kaynaklanmasına rağmen sosyoloji bu ülkede önemli bir ilgi uyandırmamıştır. Fransa'da ise durum çok değişiktir. 1789'dan bu yana büyük bir çalkantı içine düşmüştür. Bu çalkantı, bazı şeyleri değiştirme fırsatını getirmiştir ama Fransa aynı çalkantı içinde değiştirilmesi başarılı konuları, elde edilen üstünlükleri koruyabilmek sorunuyla karşılaşmıştır. Söz konusu olan yalnızca elde edilen üstünlüğün en verimli biçimde kullanılması değildir. Elde edilecek üstünlüklerin korunabilmesi de gerekmektedir. Bu durumda Fransa, iktisat ilminin öğretileriyle yetinmemiş, sosyolojinin kuruluşuna da ön ayak olmuştur (Sezer, 2006a: 82). Fransa bir yandan Batı içi büyük-güç mücadelesindeki merkezlerden biridir ve İngiliz hegemonyasına karşı yeni bir siyaset üretmenin tasasındadır. Bir yandan da 19. yüzyılda Batının bütün belli başlı toplumsal bunalımlarının (1789 İhtilali, 1830 Temmuz İhtilali, 1831 Lyon İşçi Ayaklanması, 1848 İhtilali, 1871 Paris Komünü) başladığı ülkedir. Bu iki neden, 19. yüzyılda başta Saint-Simon, Comte, Le Play ve daha sonra Durkheim olmak üzere belli başlı sosyologlar ve sosyoloji sistemlerinin Fransa'da ortaya çıkma nedenlerini de anlamamızı kolaylaştırmaktadır.

KAYNAKÇA

- Baecher, J. (1994). *Kapitalizmin Kökenleri*. (çev. Mehmet Ali Kılıçbay). Ankara: İmge Kitabevi.
- Childe, G. (2006). *Kendini Yaratan İnsan*. (çev. Filiz Ofluoğlu). İstanbul: Varlık Yayınları.
- Comte, A. (1964-1966). Pozitif Felsefe Dersleri. (çev. Ümid Meriç). *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 19-20, 213-258.

- Coşkun, İ. (1997). *Modern Devletin Doğuşu*. İstanbul: Der Yayınları.
- Duran, H. (2002). *Endüstri Çağının Dinamikleri*. İstanbul: Değişim Yayınları.
- Ekin, N. (1987). *Endüstri İlişkileri*. İstanbul: İÜ İşletme Fakültesi Yayınları.
- Freyer, H. (1968). *İçtimai Nazariyeler Tarihi*. Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- Gimpel, J. (2004). *Ortaçağda Endüstri Devrimi*. Ankara: Tubitak Yayınları.
- Hobsbawm, E. (2008a). *Sanayi ve İmparatorluk*. Ankara: Dost Yayınları.
- Hobsbawm, E. (2008b). *Devrim Çağı 1789–1848*. Ankara: Dost Yayınları.
- Kaçmazoğlu, H. B. (2010). *Türk Sosyoloji Tarihi I: Önkoşullar*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Küçükömer, İ. (2009). *Batılılaşma ve Düzenin Yabancılaşması*. İstanbul: Profil Yayıncılık.
- Lewis, B. (2004). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Marshall, G. (2009). Endüstriyalizm, Sanayileşme Maddesi. *Sosyoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- McNeil, W. (1998). *Dünya Tarihi*. İstanbul: İmge Yayınları.
- Mooers, C. (2000). *Burjuva Avrupa'nın Kuruluşu*. Ankara: Dost Kitabevi.
- Pirene, H. (2005). *Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi*. (çev. Uygur Kocabaşoğlu). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Rostow, W. W. (1966). *İktisadi Gelişmenin Merhaleleri*. Ankara: Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği Matbaası.
- Sezer, B. (1989). Türk Sosyologları ve Eserleri I. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi, 1. Sayı, 1–96.
- Sezer, B. (1994). *Amerika'nın Bulunuşu ve Endüstri Devrimi. 500. Yılında Amerika*. Haz. R. Ertürk & H. Yazıcıoğlu. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Sezer, B. (1997). *Batı Dünya Egemenliği ve Endüstri Devrimi*. Ankara: TTK Basımevi.
- Sezer, Baykan ve Diğerleri (2001). *19. Yüzyıl. Sosyoloji Yıllığı Kitap 8: Türkiye Sosyolojisi 2*. İstanbul: Kardeşler Matbaası.
- Sezer, B. & Eğribel, E. & Özcan, U. (2005). *Endüstrileşme ve Yükselen Burjuva Sınıfı. Sosyoloji Yıllığı Kitap 12: Tarihte Doğu-Batı Çatışması*. Haz. Ertan Eğribel & Ufuk Özcan. İstanbul: Kızılelma Yayıncılık.
- Sezer, B. (2006a). *Sosyolojinin Ana Başlıkları*. İstanbul: Kızılelma Yayıncılık.
- Sezer, B. (2006b). *Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları*. İstanbul: Kızılelma Yayıncılık.
- Sezer, B. (2006c). *Sosyoloji ve Coğrafya Ders Notları. Sosyoloji Yıllığı Kitap 15: Sosyoloji ve Coğrafya*. Haz. Ertan Eğribel & Ufuk Özcan. İstanbul: Kızılelma Yayıncılık.
- Sezer, B. (2011). *Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Tocqueville, A. (2004). *Eski Rejim ve Devrim*. (çev. Turhan Ilgaz). Ankara: İmge Yayınları.
- Weber, M. (2011). *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhunu*. Ankara: Bilgesu Yayıncılık.